

Оксана Ципердюк

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

МОРФОЛОГІЯ

Термінологічний словник

Івано-Франківськ
Місто НВ
2010

ББК 81.41я20
Ц 40

*Рекомендовано вченою радою Інституту філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 1 від 9 вересня 2010 р.)*

Рецензенти:

І. Ф. Джочка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

О. М. Лазарович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Відповідальний редактор:

В. В. Грещук – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ципердюк О. Д.

Ц 40 Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Термінологічний словник / Оксана Ципердюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 84 с.

ISBN 978-966-428-167-3

У словнику-довіднику представлено терміносистему одного з підрівнів граматики української мови – морфології. Реєстр охоплює найуживаніші терміни, які добиралися з авторитетних словникових видань та наукових праць з проблем морфології.

Пропонований словник містить близько 480 реєстрових одиниць, у тому числі синонімічні терміни. Словникова стаття супроводжується ілюстративним матеріалом і короткою етимологічною довідкою.

Розраховано на студентів-філологів, викладачів, учителів та учнів шкіл і гімназій гуманітарного профілю. Словник може бути використано у викладанні спецкурсів і спецсеминарів із поглибленого вивчення морфології сучасної української літературної мови.

ББК 81.41я20

ISBN 978-966-428-167-3

© Ципердюк О. Д., 2010

ПЕРЕДМОВА

Термінологічний словник охоплює основні наукові поняття граматики, передовсім морфології. У словнику подано тлумачення термінів, а також відбито системні зв'язки між термінологічними поняттями, такими, наприклад, термінами, як *власний іменник* і *загальний іменник*, *відносний час дієслова* і *абсолютний час дієслова*, *словозмінні граматичні категорії* і *класифікаційні граматичні категорії*.

Особливістю цього словника є те, що терміни супроводжуються короткою етимологічною довідкою, прикладом вияву мовного явища, а також поясненнями, які сприяють глибшому розумінню суті термінів.

Лінгвістичні терміни добиралися із сучасної наукової та навчальної літератури з української мови, призначеної для вищої школи.

Словник орієнтований передовсім на студентів-філологів і є частиною методологічного забезпечення курсу морфології сучасної української літературної мови, а також може бути корисним для викладачів, учителів, учнів та абітурієнтів, усіх, хто цікавиться питаннями граматики сучасної української літературної мови.

Мета пропонованого довідкового видання – систематизувати й уніфікувати українську граматичну термінологію, зокрема морфологічну, і таким чином полегшити студентам її засвоєння.

Орієнтація на освітню сферу (вищі навчальні заклади) зумовила як вибір реєстру словника, так і міру складності конкретних визначень, наукових пояснень лінгвістичних термінів.

Статті розміщено за українським алфавітом. Слова в кількаслівних термінах (терміносполученнях) подаємо в такому по-

рядку, який узвичаєний у літературі, наприклад: **Відносний прикметник; Зворотнє дієслово.**

Назви статей набрано напівжирним шрифтом. Якщо термін іншомовного походження, то в дужках зазначено джерело походження і стисло розкрито етимологію слова, наприклад: **Адвербіалізація** (від *лат. adverbium* – прислівник); **Етикетний** (від *франц. etiquette* – правила поведінки) **вигук**. Якщо термін має синоніми, то їх подано у словниковій статті після слів *те саме, що* і набрано напівжирним курсивом, наприклад: **Власний іменник ...** Те саме, що *Пропріальний іменник*.

Коли термін є багатозначним словом, усі значення подаються і тлумачаться в одній статті за порядковим номером, наприклад: **Жіночий рід** – 1) одна з граєм несловозмінної морфологічної категорії роду іменника; 2) одна з граєм словозмінної морфологічної категорії прикметників, займенників та деяких числівників, дієслівних форм, яка (грамема) дублює відповідне родове значення іменників.

Усі реєстрові терміни подано з нормативним наголосом.

У реєстрово-тлумачній частині словника скорочення *див.* (дивіться) відсилає читача до тієї словникової статті, у якій розкривається значення терміна, внесеного в реєстр, наприклад: **Вид дієслова** – див. **Категорія виду**; **Допустовий сполучник** – див. **Підрядний сполучник**. Скорочення *див. також* використано для вказівки на зв'язок між термінологічними поняттями, наприклад: **Активний стан дієслова...** Див. також **Пасивний стан дієслова. Зворотний стан дієслова. Категорія стану**.

У кінці словника подано предметний покажчик термінів.

Для укладання словника використано такі лексикографічні, енциклопедичні та наукові видання:

Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

Горпинич В. О. Морфологія української мови. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.

Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

<i>грец.</i>	— грецька
<i>див.</i>	— дивіться
<i>італ.</i>	— італійська
<i>лат.</i>	— латинська
<i>мн.</i>	— множина
<i>напр.</i>	— наприклад
<i>одн.</i>	— одна
<i>пор.</i>	— порівняйте
<i>франц.</i>	— французька

А

Абревіатура (*італ. abbreviatura*, від *лат. abbrevio* — скорочую) — іменник, утворений з усічених слів вихідного словосполучення чи з усічених компонентів вихідного складного слова. Останній компонент абревіатури може бути також цілим (неусіченим) словом. Напр.: *УНР (у-ен-ер)* — *Українська Народна Республіка*, *док* — *деревобробний комбінат*, *лавсан* (*лабораторія високомолекулярних сполук Академії наук*), *студком* — *студентський комітет*, *Мін'юст* — *Міністерство юстиції*. Те саме, що **Складноскорочене слово**.

Абревіація (від *лат. abbrevio* — скорочую) — спосіб творення складноскорочених слів. Див. також **Абревіатура**.

Абсолютний час дієслова — реальне, об'єктивне значення дієслівної форми часу, що співвідноситься з моментом мовлення й не залежить від інших часових форм у реченні. Те саме, що **Безвідносний час дієслова**. Відповідно до такої ознаки дієслова мають теперішній, минулий, майбутній час, у значенні яких дія збігається/не збігається з моментом мовлення. Напр.: *З усіх найдивніша мова гайова: в рушницю вклав хтось зорі-кулі, на вільхах місяць розклюють зозулі, росте Антонич і росте трава* (Б.-І. Антонич). Див. також **Відносний час дієслова**.

Абстрактні (від *лат. abstractus* — віддалений, відхилений) **іменники** — іменники, які позначають абстраговані, узагальнені людською свідомістю і представлені в мові у вигляді предметів дії, процеси, стани, якості тощо. Напр.: *біганина*, *біль*, *від їзд*, *захоплення*, *кохання* (позначають дії, процеси, стани); *геройство*, *доброта*, *мужність*, *твердість* (якості, властивості); *метр*, *кілометр*, *кілограм* (одиниці міри і ваги); *діалектика*, *категорія*, *тяжіння*, *функція* (наукові поняття). Більшість абстрактних іменників містять словотворчі суфікси, які засвідчують похідність слів переважно від

дієслів і прикметників. Лише незначну частину абстрактних іменників становлять непохідні із сучасного погляду слова на зразок *біда, горе, гул, гам*. Див. також **Конкретні іменники**.

Адвербіалізація (від *лат. adverbium* — прислівник) — перехід слів інших частин мови до розряду прислівників, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прислівника. Напр.: *миттю вибіг, працювати гуртом* (адвербіалізація іменників); *співати лежачи, читати стоячи* (адвербіалізація дієприслівників).

Ад'єктивізація (від *лат. adjectivum* — прикметник) — вид конверсії, що полягає в переході слів інших частин мови до розряду прикметників, тобто набуття ними синтаксичних функцій і категоріального значення прикметника. Напр.: *сидяча робота, освічена людина, спілі яблука* (ад'єктивізація дієприкметників); *ніякий керівник* (ад'єктивізація займенників); *перший помічник* (ад'єктивізація числівників).

Активна валентність — властивість дієслова, його здатність відкривати певні семантичні позиції, які заповнюються залежні від нього іменники з конкретно-предметними (непредикатними) значеннями. Див. також **Валентність слова. Валентність дієслова**.

Активний дієприкметник — дієприкметник, який виражає ознаку предмета за дією, що її виконує діяч. Напр.: *подорожуючий студент, висохле сіно, зів'яле листя*. Активні дієприкметники (зокрема із суфіксами -уч-/-юч-, -ач-/-яч-) у сучасній українській мові вживаються обмежено.

Активний стан дієслова — одна з грамем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є активним виконавцем дії. Напр.: *Певно, в бурю вітер надломив ялину* (Л. Павленко). Див. також **Пасивний стан дієслова. Зворотний стан дієслова. Категорія стану**.

Акузатів (*лат. accusativus*) — те саме, що **Знахідний відмінок**. Див. також **Категорія відмінка**.

Аломорф (від *гр. allos* — інший і *морфē* — форма) — це морф певної морфеми, що зазнав модифікації, зумовленої звуковим складом сусідніх морфів або формальною будовою слова. Напр.: *рука, руці, ручище; запорожець, запорожці*.

Аналітична (від *грец. analysis* — роз'єднання) **граматична форма** (від *лат. forma* — вигляд, устрій) — те саме, що **Складена граматична форма**. Див. також **Граматична форма слова**.

Аналітичні прикметники — невідмінювані лексеми на зразок *хакі, беж, комі, ідиш*, які мають семантику прикметників (ознака предмета), але не мають залежних від означуваного іменника значень роду, числа, відмінка і прикметникових закінчень *-ий, -а, -е*.

Аналітично-синтетична граматична форма — граматична форма, у якій граматичні значення виражаються частково формою основного слова, а частково формою допоміжного. Напр.: *малював би* (значення роду й числа виражено формою основного дієслова, а значення умовного способу — часткою *би*). Див. також **Граматична форма слова**.

Анафорічні (від *грец. anaphora* — піднесення) **займенники** — займенники, зміст яких розкривається з попереднього або наступного контексту. Напр.: *Приходила мати У пана просити. Звелів не пускати, А як прийде, бити — Що тут їй робить!* (Т. Шевченко).

Антропонім (від *грец. ánthrōpos* — людина та *опута* — ім'я) — власна назва людини: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім. Напр.: *Лариса Петрівна Косач, Леся Українка, Гамалія, Л. У.*

Антропоніміка — розділ ономастики, що вивчає власні імена людей, закономірності їх виникнення, розвитку, функціонування.

Антропонімія — сукупність антропонімів.

Апелятив (*франц. appellatif, лат. appellativus* — називний, від *лат. appellare* — називати) — те саме, що **Загальна назва**. Антоніми — **Онім, Власна назва**.

Апелятивний (від *лат. appellation* — звертання) **вігук** — вигук, який виражає звертання мовця до співрозмовника, щоби привернути його увагу. Напр.: *агов! ей! гей!* До апелятивних зараховують і вигуки, які використовуються для кликання або відганяння свійських тварин чи птахів, підганяння чи повернення в різні боки тварин: *киць-киць-киць!* (для кликання кішок), *чу-чу!* (для відганяння свиней), *цоб! цабе!*

(для повернення волів ліворуч, праворуч). Див. також *Ви-гук*.

Апелятíвний імéнник — те саме, що *Загальний іменник*. Антоніми — *Власний іменник*, *Пропріальний іменник*.

Апелятивáція (від лат. *appellare* — називати) — те саме, що *Деонімізація*.

Аспéкт (лат. *aspectus* — погляд, вид) — див. *Категорія виду*.

Аспектoлoгiя — розділ граматики, який вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних із ним значень.

Атематíчне (від грец. *a-* початкова частина слова зі значенням заперечення і *thema* — те, що покладено в основу) **дієсло́во** — дієслово, утворене за допомогою суфікса *-ти*, приєднаного до кореня без тематичного голосного. Напр: *бігти, нести, ревати*. Див. також *Тематичне дієслово*.

Атрибутíвний займе́нник — те саме, що *Прикметниковий займенник*, *Узагальнено-якісний займенник*, *Займенниковий прикметник*.

Афіксóйд (від лат. *affixus* — прикріплений і *eidos* — у складних словах вказує на схожість із чимось або походження від чогось) — морфема перехідного типу, яка займає проміжне місце між кореневими та афіксальними морфемами. Див. також *Префіксоїд*, *Суфіксоїд*.

Б

Бажáльний спóсіб дієсло́ва — грамема, яка виражає волевиявлення мовця про бажану дію або бажаний процес чи стан, але він не спрямовує його до співрозмовника чи співрозмовників, щоб вони виконали цю дію чи реалізували потрібний стан. Напр.: *Зустрітися б із друзями; Хай би я написала твір; Хоч би ми встигли на виставу*. Див. також *Категорія способу*.

Беза́фіксне словотво́рення — творення слів без участі афіксів шляхом усічення твірної основи. Напр.: *викуп, відмова, наступ, синь*.

Безвідно́сний час дієсло́ва — те саме, що *Абсолютний час дієслова*.

Безособо́ве дієсло́во — дієслово, що позначає дію, не пов'язану з будь-якою особою-діячем. Напр.: *світає, пахне, затопило, морозить, нудить, не спиться, зроблено, відкрито, поталанило*.

Безособо́ві дієслівні фо́рми на -но, -то — те саме, що *Предикативні форми на -но, -то, Фо́рми на -но, -то, Дієслівні форми на -но (-ено), -то*.

Будóва сло́ва — див. *Морфемна будова слова*.

В

Валентність (від *лат. valentia* — сила) слова — здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Напр., властивості дієслова *керувати* передбачають його поєднання з іменними формами називного й орудного відмінків у позиціях підмета (суб'єкта) й додатка (об'єкта).

Валентність дієслова — міжрівнева семантико-синтаксична дієслівна категорія, яка вказує на семантичну здатність дієслівних лексем поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів (актантів, аргументів, партнерів), що мають відповідну семантичну якість. Категорію валентності серед дієслівних категорій виокремлено порівняно недавно (І. Вихованець, А. Загнітко). Див. також *Активна валентність*.

Вербалізація (від *лат. verbalis* — дієслівний) — вид конверсії, що полягає в переході слів (словоформ) з інших частин мови до класу дієслів. Вербалізація властива вигукам, напр.: *Уже час люлі*.

Вербоїд — те саме, що *Вербоїдна дієслівна форма*.

Вербоїдна (від *лат. verbum* — дієслово і *eidōs* — у складних словах вказує на схожість із чимось або походження від чогось) **дієслівна форма** — невідмінювана форма дієслова, яка не змінюється за особами, числами і родами. До вербоїдних дієслівних форм належать: інфінітив (*перемагати, жити, розвиватися*), дієприкметник (*вимряний, збитий*), дієприслівник (*піднісиши, радіючи*), безособові дієслівні форми на *-но, -то* (*витиснено, знято*). Див. також *Невідмінювана дієслівна форма, Нефінітивна дієслівна форма*.

Вігук — особливий лексико-граматичний клас слів (розряд, частина мови) незмінюваних слів, які не належать ні до повнозначних, ні до службових слів. Вони є засобом вираження (не називання) емоцій, почуттів, експресивних оцінок, вольових спонукань мовців. Те саме, що *Інтер'єктив*. Напр.: *а! о! е-е-е! годі! марш! тс! будь ласка! миць-миць!*

Вид дієслова — див. *Категорія виду*.

Видова пара — дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичним значенням виду. Напр.: *німіти* — *оніміти*, *допитати* — *допитувати*, *набрати* — *набирати*.

Вищий ступінь порівняння — одна з трьох грамем категорії ступенів порівняння прикметників (прислівників), яка вказує на вищий ступінь вияву якості предмета порівняно з іншим предметом. Напр.: *Син вищий* (проста форма) *за батька*. *Хлопець був більш досвідчений* (складена форма), *ніж його ровесники*. Див. також *Звичайний ступінь порівняння, Найвищий ступінь порівняння, Ступінь порівняння*.

Відміна іменників — словозмінна група іменників, об'єднаних типом відмінювання. У сучасній українській мові є чотири основні відмини іменників, що розрізняються системами відмінкових закінчень, а в окремих випадках і характером основ.

Відмінкове закінчення — морфема, що виражає граматичне значення відмінків у іменних частинах мови. Типи закінчень залежать від граматичної будови слова.

Відмінок — див. *Категорія відмінка*.

Відмінювання — словозміна іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників і займенників), а також дієприкметників. Див. також *Словозміна*.

Відносний займенник — займенник (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*), що виконує функцію сполучного слова у складнопідрядному реченні. Напр.: *Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане гарним громадянином* (В. Сухомлинський). Див. також *Займенник*.

Відносний прикметник — прикметник, що називає ознаку предмета на основі відношення до іншого предмета, ознаки або дії. Напр.: *пшеничне поле, липнєве сонце, польова квітка, кілограмова гиря, купальний сезон*.

Відносний час дієслова — значення форми часу, що визначається співвідношенням з часом дії, вираженої іншим дієсловом у реченні; уживання одного часу замість іншого. Напр.: *Раз на вікні у панському будинку патлатий цуцик спочивав: то ляже* (дієслово у формі майбутнього часу, а передає значення, як видно з контексту, минулого часу)

на бочок, то догори на спинку, або на лапку морду клав (Л. Глібов). Див. також *Абсолютний час дієслова, Безвідносний час дієслова*.

Відносно-якісний прикметник — прикметник, що вживається в переносному значенні, яке виникає при переході відносних прикметників у якісні. Напр.: *медовий* (відносний) *напій і медовий* (якісний) *голос, кам'яна доріжка і кам'яне серце, волошкове поле і волошкові очі*.

Вільнопозиційна частка — частка, яка може вільно переміщуватись у реченні, тобто стояти як перед тим словом, до якого відноситься, так і після нього. Пор., напр.: *Батькам листа написав би ти. Батькам листа би написав ти*. Див. також *Препозиційна частка, Постпозиційна частка*.

Вказівна частка — частка, що виконує вказівну функцію. Напр.: *Понад лісом грають ворони, — значить, от уже й весна* (М. Рильський). До вказівних належать частки *ось, он, онде, от, це, оце, то, ото, воно*. Див. також *Фразова частка*.

Вказівний займенник — займенник, який виділяє певний предмет з ряду однорідних або вказує на предмет, ознаку предмета, кількість предметів, згадані в попередньому контексті. Напр.: *цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки*. Див. також *Займенник*.

Власна назва — індивідуальне найменування окремого одичного предмета. Те саме, що *Онім*. Антоніми — *Загальна назва, Апелятив*. Див. також *Власний іменник, Пропріальний іменник*.

Власне-кількісний числівник — числівник, який позначає кількість у цілих одиницях. Напр.: *двадцять студентів, сто сімнадцять дубів*.

Власне-модальна частка — частка, що вносить у висловлювання сумнів, припущення або впевненість щодо можливості повідомлюваного. Напр.: *Небо внизу над лісами делікатно блакитне, а подекуди ніби зелене... А на горах вершки наче куряться димом та парюю* (І. Нечуй-Левицький). До власне-модальних належать частки *мов, мовби, мовляв, наче, на-вряд, навряд чи, ніби, бач*. Див. також *Фразова частка*.

Власний іменник — іменник, який виділяє певний предмет з ряду однорідних і дає йому власну назву (*річка Велеснич-*

ка, село Парище, письменник Герасим'юк). Те саме, що *Пропріальний іменник*. Див. також *Онім*. Антоніми — *Загальний іменник, Апелятивний іменник*.

Вокатів (*лат. vocativus*) — те саме, що *Кличний відмінок*. Див. також *Категорія відмінка*.

Вторінна частка — частка, що зберігає структурно-семантичний зв'язок зі словами інших частин мови. Те саме, що *Похідна частка*. Напр.: *Люди знай* (віддієслівна частка) *їздили по шляху* (Панас Мирний). *Жив собі* (відзайменникова частка) *багатий пан* (Народна творчість). *Я нічого не думав, а просто* (відприслівникова частка) *милувався краєвидом* (М. Коцюбинський). *Чогось уже і* (відсполучникова частка) *ти став непривітний* (Леся Українка). *Сонце вже геть* (відвигукова частка) *було нахилилося до заходу* (І. Франко).

Вторінний вигук — вигук, який співвідноситься з іншою частиною мови, від якої він утворений. Те саме, що *Похідний вигук*. Напр.: *господи! боже! жах! горе!* (відіменникові вигуки); *диви! бувай! даруй! стривай! рятуй! прощай!* (віддієслівні вигуки); *отакі! оце!* (відзайменникові вигуки).

Вторінний прийменник — прийменник, який у сучасній українській мові співвідноситься з відповідними самостійними і службовими словами. Те саме, що *Похідний прийменник*. Напр.: *близько хати, довкола саду, вглиб лісу, замість допомоги, кінець столу, незважаючи на дощ*.

Вторінний сполучник — сполучник, який утворився різними способами від інших частин мови. Те саме, що *Похідний сполучник*. Напр.: *якби, якщо, зате, проте, для того щоб, нехай* (у значенні *хоча*).

Т

Генеративна грамати́ка (від *лат. generativus* — який породжує; *грец. grammatikē*, від *gramma* — літера, написання) — правила, за якими з визначеної кількості мовних одиниць утворюється необмежена кількість речень. Генеративна грамати́ка оперує поняттям моделей, що лежать в основі опису мови; вона виходить з того, що для безпосереднього спостереження доступна не мова, а лише результат її функціонування. Для пізнання глибинних мовних структур залучаються правила математичної логіки. Генеративна грамати́ка виникла у США під впливом ідей Н. Хомського в 50–60-х рр. 20 ст. як реакція на американський структуралізм. Із кількох операційних типів генеративної граматики найбільш поширена трансформаційна грамати́ка. Див. також *Грамати́ка*.

Генетів (*лат. genetivus*) — те саме, що *Родовий відмінок*. Див. також *Категорія відмінка*.

Гідронім (від *грец. hýdōr* — вода і *опута* — ім'я) — власна назва водного об'єкта, природного чи створеного людиною: моря, озера, річки, струмка, ставка, затоки, лиману, болота та ін. Напр.: *Чорне море, Дніпро, Ла-Манш* тощо. Серед гідронімів розрізняють: океаноніми (назви океанів), пелагоніми (назви морів), потамоніми (назви річок), лімноніми (назви озер), гелоніми (назви боліт, мочарів).

Гідроніміка — розділ ономастики (топоніміки), який вивчає гідроніми, закономірності їхнього виникнення, розвитку і функціонування.

Гідронімія — сукупність гідронімів.

Гіпотетична модальність — семантика, яка виражає невпевненість мовця в реальності повідомлення, лише її можливість, припущення. Антонім — *Реальна модальність*.

Гіпотакти́чний (від *грец. hypotaxis* — підрядність, від *huro* — під і *taxis* — будова, розташування) **сполучник** — те саме, що *Підрядний сполучник*.

Градаційний сполучник — див. *Сурядний сполучник*.

Грама́тика (*грец. grammatikē*, від *грец. gramma* — літера, написання) — 1) будова мови, тобто система морфологічних оди-

ниць, категорій і форм, синтаксичних одиниць і категорій, словотвірних одиниць і способів словотворення; 2) розділ мовознавства, що вивчає грама́тичну будову мови. Див. також *Генеративна грамати́ка, Діахронічна грамати́ка, Зіставна грамати́ка, Історична грамати́ка, Нормативна грамати́ка, Описова грамати́ка, Порівняльно-історична грамати́ка, Синхронічна грамати́ка, Теоретична грамати́ка, Трансформаційна грамати́ка, Формальна грамати́ка, Функціональна грамати́ка, Шкільна грамати́ка*.

Грама́тична будова мови — закономірності оформлення, вираження і повідомлення думок: закономірності зміни слів, сполучення слів між собою, моделі словосполучень та речень. Грама́тична будова мови є предметом граматики як науки.

Грама́тична категорія (*грец. kategoria* — судження, ознака) — одна з найбільш узагальнених одиниць грама́тичного аналізу, у якій об'єднані однорідні грама́тичні значення разом з грама́тичними формальними засобами їх вираження. Грама́тичні категорії бувають морфологічними й синтаксичними. Напр., у сучасній українській мові виділяють іменні морфологічні грама́тичні категорії роду, числа, відмінка, ступенів порівняння, дієслівні морфологічні категорії часу, способу, виду, стану, перехідності/неперехідності, особи.

Грама́тична фо́рма слова — різновид того самого слова, що відрізняється від інших грама́тичним значенням. Див. також *Проста грама́тична форма, Синтетична грама́тична форма, Складена грама́тична форма, Аналітична грама́тична форма, Аналітико-синтетична грама́тична форма, Синтаксична грама́тична форма, Суплетивна грама́тична форма*.

Грама́тичне значення — це абстрактне значення слова, що супроводжує його лексичне значення і виражає різні відношення між словами в словосполученні та реченні. Грама́тичне значення реалізується в грама́тичній формі. Див. також *Грамема*.

Грама́тичне число́ — різновид загальної категорії числа недискретних іменників, які не пов'язані семантично з поняттям кількості (*один* — *багато*), не утворюють числового ряду (*один* — *два* — *три*), не мають значення числа, а мають

лише граматичну форму числа (тільки однини або множини). Граматичне число властиве іменникам, які вживаються лише в однині або лише в множині, напр.: *гордість, кисень, козацтво; сутінки, дріжджі*. Антонім — **Семантико-граматичне число**.

Граматичний рід — різновид загальної категорії роду, родове значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять та явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно із словотвірними. Граматичний рід властивий іменникам на зразок *груша, пеньок, поле*. Антонім — **Семантико-граматичний рід**.

Граме́ма — компонент граматичної категорії; видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття. Напр., у сучасній українській мові виділяють іменні грамеми чоловічого, жіночого і середнього родів, дієслівні грамеми доконаного і недоконаного видів та ін. Див. також **Грама-тичне значення**.

D

Давальний відмінок — 1) грамема категорії відмінка іменників, що в типових випадках виражає значення адресата дії і входить у парадигму однини та множини з такою сукупністю флексій: одн. *дівчині, красуні, робітникові, учителеві, краєві, селу, полю, пристрасті, ягнятї, іменї*; мн. *дівчатам, красуням, робітникам, учителям, краям, пристрастям, ягням, іменам*; 2) залежна від давального відмінка іменника й узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить у парадигму однини та множини з такою сукупністю закінчень: одн. *гарному, синьому, гарній, синій*; мн. *гарним, синім*.

Давномину́лий час дієсло́ва — те саме, що **Плюсквамперфект**.

Дату́в (лат. *dativus*) — те саме, що **Давальний відмінок**. Див. також **Категорія відмінка**.

Двовидове дієсло́во — дієслово, що вживається в значенні то доконаного, то недоконаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування. Напр.: *атестувати, організувати, форсувати, веліти, женити*. Див. також **Парновидове дієслово, Одновидове дієслово**.

Двоїна́ — грамема категорії числа, що вживається на позначення двох осіб або парних предметів і протиставляється однині й множині. У процесі розвитку української мови двоїна зникла. Є залишки двоїни іменників у діалектах (*дві руці, дві селі*) та у формах орудного (*очима, плечима, дверима, грошима, ушима*) й називного (*очі, плечі*) відмінків множини в сучасній українській літературній мові. Див. також **Категорія числа, Однина, Множина**.

Дейксис (грец. *deixis* — *вказівка*) — вказівна функція, властива займенникам та прислівникам.

Дейкту́чна (від грец. *deixis* — *вказівка*) **ча́стка** — те саме, що **Вказівна частка**.

Дейкту́чний (від грец. *deixis* — *вказівка*) **займе́нник** — займенник, зміст якого розкривається за допомогою засобів позамовної дійсності, відображеної у висловлюванні.

Дезафіксація (від *франц. des...* – префікс із значенням *знищення, видалення, відсутності і афікс*) – виділення основи похідного слова або одного з компонентів основ складного слова та оформлення його в самостійне слово: *дописувати – допис, радіотелеграф – радіо, садити – сад*.

Деонімізація (від *лат. de...* – префікс із значенням *віддалення, припинення, скасування, усунення й онімізація*) – процес, протилежний онімізації, перехід власних назв у загальні назви. Те саме, що *Апелятивація*. Напр.: *прізвище Галіфе – галіфе „різновид штанів”*.

Діскретний іменник – те саме, що *Предметний іменник*. Див. також *Недискретний іменник*.

Діахронічна (від *грец. dia – через і chronos – час*) **граматика** – різновид граматики як науки, що вивчає граматичну будову мови в її історичному розвитку. Те саме, що *Історична граMATика*. Див. також *ГраMATика*.

Діахронія – історично-часова змінюваність мовних одиниць; зміна мовної системи у зв'язку з її еволюцією. Див. також *Синхронія*.

Дієвідміна – 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини минулого часу й умовного способу – також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості дієвідмінювання залежно від характеру основи.

Дієвідмінювана дієслівна форма – способова дієслівна форма, яка змінюється за особами, числами та родами (у минулому часі та умовному способі). Те саме, що *Фінітивна дієслівна форма, Невербоїдна дієслівна форма*. Див. також *Недієвідмінювана дієслівна форма, Вербоїдна дієслівна форма*.

Дієвідмінювання – зміна форм дієслова за особами, числами, а в минулому часі та умовному способі – також за родами.

Дієприкметник – вербоїдна відмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника. Напр.: *спітніле чоло, розбита пляшка, скошене жито*.

Дієприкметниковий зворот – сполучення дієприкметника і слів, залежних від нього. Напр.: *Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси* (Л. Костенко).

Дієприслівник – вербоїдна незмінна форма, що означає додаткову дію як обставину протікання головної, виражену морфологічними категоріями дієслова і прислівника. Напр.: *Бруньки ж, сховавши квіти і листочки, ось-ось розкриють оксамит долонь* (Р. Юзва).

Дієприслівник недоконаного віду – дієприслівник, утворений від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів *-учи/-ючи* та *-ачи/-ячи*. Напр.: *каж-учи, чита-ючи, крич-ачи, мол-ячи*.

Дієприслівник доконаного віду – дієприслівник, утворений від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-ши, -вши*. Напр.: *зроби-вши, приніс-ши*.

Дієприслівниковий зворот – сполучення дієприслівника і слів, що залежать від нього і пояснюють його. Напр.: *Стоять кийські гори непорушно, заглядаючись в синій Дніпро* (І. Нечуй-Левицький).

Дієслівна зв'язка – те саме, що *Службове дієслово*. Див. також *Зв'язка*.

Дієслівний словозмінний клас – див. *Класи дієслів*.

Дієслівні форми на -но (-ено), -то – те саме, що *Предикативні форми на -но, -то, Безособові дієслівні форми на -но, -то, Форми на -но, -то*.

Дієслова неповної особової парадигми – дієслова, особова парадигма яких не має хоча б однієї із шести особових форм. Неповну особову парадигму мають дієслова таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова групової дії (не мають форм однини): *громадитися, гуртуватися, купитися, роїтися, товпитися*; 2) фаунонімні дієслова в прямому значенні не мають форм 1-ї особи однини і множини: *гавкати, іржати, мукати, пороситися, рохкати*; 3) назви процесів у неживій природі, у рослинному світі, процесів хімічного та фізіологічного характеру мають лише форму 3-ї особи однини і множини: *ржавіти, тліти, брунькуватися, цвісти, окислюватися, пліснявіти*. Див. також *Безособове дієслово, Морфологічна парадигма, Неповна морфологічна парадигма*.

Дієслово – це повнозначна самостійна частина мови, що має категоріальне значення процесуальної ознаки й виражає

його у граматичних категоріях виду, стану, способу, часу, особи, функціонує в реченні здебільшого як присудок. Напр.: *Чужина нас займає, чому ж би нашина не прилягла до серця, не промовила до душ наших сильним словом?!* (М. Шашкевич). До системи дієслова належать дієвідмінювані дієслова (*посмажу, лежати*), а також неособові дієслівні утворення – дієприкметник (*посмажений, лежачий*), дієприслівник (*посмаживши, лежачи*), інфінітив (*посмажити, лежати*), присудкова форма на *-но, -то* (*посмажено, збито*).

Дійсний спосіб дієслова – грамема, що виражає дію, яка реально відбувається, відбулася чи відбудеться, стверджуючи чи заперечуючи її. Напр.: *Куйовдить вітер срібний струм осик, І положливе листя щось лепече...* (Є. Маланюк); *Гойднеться сонях, позирне на грушу, і перший півень візьме першу ноту* (С. Йовенко); *Я пісень кохання ніколи не співав між ворогами* (Леся Українка). Те саме, що **Індикатив**. Див. також **Категорія способу**.

Доконаний вид дієслова – одне з граматичних значень (грамем) дієслівної категорії виду, яке вказує на обмежену в часі дію, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто на дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється. Напр.: *відспівати, сфотографував би, прочитаний*. Див. також **Недоконаний вид, Категорія виду**.

Допоміжне дієслово – семантично неповноцінне дієслово, яке, доповнюючи лексичне значення іншого дієслова-присудка, виражає його модально-часове значення. Допоміжні фазові дієслова означають початок, продовження або завершення дії: *Зоря на небі рожева уже починала займатись* (Леся Українка); *Один за одним стало товариство рушати* (Панас Мирний); *Навіть худоба перестала пастися* (М. Стельмах). Допоміжні модальні дієслова указують на необхідність, бажаність, можливість дії: *Вона не могла його втратити* (М. Коцюбинський); *Спочатку я мав поїхати до санаторію відпочити* (І. Цюпа); *Артем нарешті вирішив одружитися* (П. Панч). Див. також **Службове дієслово**.

Допустовий прийменник – прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає допустове значення.

Напр.: *всупереч, наперекір, на противагу, незважаючи на, незалежно від*. Див. також **Прийменник**.

Допустовий сполучник – див. **Підрядний сполучник**.

Дробовий числівник – числівник, який позначає певну кількість частин цілого. Напр.: *одна четверта години, дві треті присутніх*. Див. також **Числівник**.

Є

Еквіваленти речення – те саме, що **Слова-речення**.

Емоційний (від *франц. emotion*, від *лат. emoveo* – хвилюю, збуджую) **вігук** – вигук, який виражає почуття, переживання, фізичний і психічний стан людини. Напр.: *а! ой! ух! ет! тю! матінко! боже! лихо! цур!*

Етикетний (від *франц. etiquette* – правила поведінки) **вігук** – вигук, який виражає привітання, подяку, прохання, побажання, прощання, пробачення, божіння та ін. Напр.: *добридень! до побачення! смачного! вибачте! їй-богу!*

Є

Єднальний сполучник — див. *Сурядний сполучник*.

Ж

Жіночий рід — 1) одна з граем несловозмінної (класифікаційної) морфологічної категорії роду іменника; 2) одна з граем словозмінної морфологічної категорії прикметників, займенників та деяких числівників, дієслівних форм, яка (грамема) дублює відповідне родове значення іменників. Іменники жіночого роду мають флексію *-а/-я* або нульове закінчення: *дівчина, полиця, велич, сіль*. Прикметники та займенники жіночого роду мають закінчення *-а/-я*: *вродлива, синя, наша, ця*. Кількісні числівники жіночого роду мають різні закінчення: *одн-а книга, дв-і жінки, півтор-и доби*. Дієслівні форми жіночого роду минулого часу та умовного способу мають суфікс *-л-* й закінчення *-а*: *вразила, намалювала б*. Див. також *Категорія роду*.

З

Загальний іменник — іменник, який об'єднує поняття в єдиний розряд і дає їм спільну назву (*річка, село, письменник*). Те саме, що *Апелятивний іменник*. Антоніми — *Власний іменник, Пропріальний іменник*.

Займенник — змінна самостійна частина мови, що вказує на предмети, ознаки і кількість, але не називає їх. Напр.: *я, ми, вони, себе, хтось, ніщо, який, чий, деяка, котрий, інший, сам, усякий, жоден, наш, моє, скільки, стільки*. Див. також *Особовий займенник, Зворотний займенник, Присвійний займенник, Вказівний займенник, Означальний займенник, Питальний займенник, Відносний займенник, Заперечний займенник, Неозначений займенник*.

Займенниковий іменник — див. *Іменниковий займенник*.

Займенниковий прикметник — див. *Прикметниковий займенник*.

Займенниковий прислівник — прислівник, який лише вказує на ту чи ту ознаку ознаки, не називаючи її. Напр.: *де, куди, коли, чому, як, поки, там, тут, сюди, туди, тоді, так (отак), всюди, інколи, по-всякому, по-іншому, ніколи, нікуди, ніяк, нізвідки, нізачо, десь, де-небудь, колись, коли-небудь, кудись, куди-небудь, чомусь, казна-звідки, хтозна-де, по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, по-своєму*. Те саме, що *Неповнозначний прислівник*. Антоніми — *Незайменниковий прислівник, Повнозначний прислівник*.

Закінчення — змінна частина слова, яка вказує на синтаксичні відношення між словами в словосполученні й реченні та є одним з основних засобів вираження граматичних (рідше — і словотвірних) значень слова. Те саме, що *Флексія*. Напр.: *свіж-ий, к-ого, син-и, сім-ох, нос-иш, раб-а*. Основною для закінчень є формотворча функція. Закінчення є матеріально виражене або нульове. Напр.: *сльоз-а — сліз-□*.

Заперечний займенник — займенник, який указує на відсутність предметів, ознак, кількості. Напр.: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жоден*.

Заперечна частка — частка, що виражає заперечення предмета, явища, ознаки, дії та ін. Напр.: *Тоді ще не знав я, що все*

проходить, все минає, забувається й губиться в невпинній зміні годин (М. Стельмах). До заперечних належать частки *не, ні, ані*. Див. також **Фразова частка**.

Збірний іменник – іменник, що виражає неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле. Напр.: *студентство, мишва, комашня, бурячиння, листя, клавіатура, молодь, зелень*. Антонім – **Одиничний іменник**.

Збірний числівник – числівник, який указує на кількість предметів як сукупність, одне ціле. Напр.: *двоє дітей, троє колішат*.

Звичайний ступінь порівняння – одна з трьох грамем категорії ступенів порівняння прикметників (прислівників), яка означає якісну ознаку предмета без порівняння з такими ж ознаками інших предметів. Напр.: *Над урочищем зринув місяць – червоний і глибокий, мов кратер у палаючій безодні* (Г. Тютюнник). Див. також **Вищий ступінь порівняння, Найвищий ступінь порівняння, Категорія ступенів порівняння**.

Зворотнє дієслово – дієслово з афіксом *-ся*. Афікс *-ся* – колишня коротка форма займенника *себе*. Функції і значення цього афікса різні й залежать від перехідності/неперехідності та лексичного наповнення дієслів. Афікс *-ся* може перетворювати перехідне дієслово активного стану в неперехідне пасивного стану, пор.: *Студенти будують гуртожиток – гуртожиток будується студентами*. Решта неперехідних зворотних дієслів є похідними одиницями співвідносних перехідних, тому що афікс *-ся* змінює певним чином і їхні лексичні значення. Ті зворотні дієслова, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку, належать до зворотного стану (за В. Виноградовим). За значенням вони поділяються на: 1) власне-зворотні дієслова, які означають дію, що її виконує суб'єкт, який одночасно є й об'єктом дії (*голитися, умиватися*); 2) взаємно-зворотні, які вказують, що дію виконують кілька суб'єктів, кожен з яких одночасно є й об'єктом (*цілуватися, обніматися*); 3) загально-зворотні, що означають дію, яка зосереджується в самому суб'єкті (*веселитися, дивуватися*); 4) непрямо-зворотні, що виражають дію, яку виконує суб'єкт у власних інтересах

(*запасатися, готуватися*); 5) безоб'єктно-зворотні, що передають дію, яка є постійною ознакою суб'єкта (*курка не-сеться, папір рветься*); 6) пасивно-зворотні, що означають дію такої особи, яка названа додатком у давальному відмінку (*мені пригадується поїздка до Будапешта*). Категорії стану не мають (є позастановими) неперехідні дієслова на *-ся*, що без *-ся* не вживаються (*боятися, сміятися, пишатися*), дієслова на *-ся* від неперехідних дієслів (*стукатися, зжитися, добігатися*), неперехідні безособові дієслова (*спиться, не лежиться*), дієслова на *-ся*, лексичне значення яких відрізняється від відповідних дієслів без *-ся* (*добити – добитися, знаходити – знаходитися*).

Зворотний займенник – займенник (*себе*), який указує на відношення виконавця (суб'єкта) дії до самого себе.

Зворотний (зворотньо-середній) стан дієслова – одна з трьох (за В. Виноградовим) грамем категорії стану, яка охоплює дієслова на *-ся*, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку. Див. також **Зворотнє дієслово, Категорія стану**.

Звуконаслідувальні слова – слова, що передають акустичні уявлення мовців про звуки й шуми природи, деяких процесів, крики тварин. Напр.: *ні-ні! бам! дзін! трісь! рип! хлюп! гав! кар! ку-ку! апчихи! кахи!*

Зв'язка – слово із формальними граматичними властивостями дієслова, що втратило лексичне значення і виступає як частина складеного присудка. У ролі зв'язок виступають службові та допоміжні дієслова, а також прикметники на зразок *повинен, здатний, спроможний, схильний, ладен*. У сучасному українському мовознавстві зв'язки трактують як окремий тип службових слів-морфем, який порівняно з іншими типами найбільше виявляє ознаки слова, переводить іменники, прикметники, числівники, прислівники та займенникові слова в синтаксичну позицію дієслова, пов'язує основну частину складеного присудка з підметом і виражає граматичні значення часу, способу, особи, роду та виду дієслова. Див. також **Дієслівна зв'язка, Допоміжне дієслово, Службове дієслово**.

Зіставна грамати́ка – різновид граматики як науки, що розглядає спільні й відмінні риси у граматичній будові споріднених і неспоріднених мов на сучасному (переважно) етапі чи якій-небудь іншій стадії їх функціонування. Див. також *Грамати́ка*.

Зіставно-протиста́вний сполу́чник – див. *Сурядний сполучник*.

Знахідний відмі́нок – 1) одна із центральних граем категорії відмінка іменників, що в типових випадках виражає семантико-синтаксичну функцію об'єкта; входить у парадигму однини і множини й має диференційовану сукупність відмінкових закінчень: одн. *хату, жінку, красуню, робітника, учителя, село, поле, любов, пристрасть, ніч, курча, ягня, ім'я*; мн. *хати, жінок, красунь, робітників, учителів, села, поля, пристрасті, ночі, курчат (курчата), ягнят (ягнята), імена*; 2) залежна від знахідного відмінка іменника й узгоджувана з ним граема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу, яка вказує на ознаку предмета; входить до парадигми однини та множини і виражається відповідною сукупністю закінчень: одн. *гарний (гарного), синій (синього), гарну, синю, гарне, синє*; мн. *гарні (гарних), сині (синіх)*.

Зо́бні́м (від *грец. зоо – тварина і опута – ім'я, назва*) – власна назва (кличка) тварини. Напр.: *Рябко, Сірко* (собаки), *Мурчик* (кіт), *Ласуня* (корова).

Зооні́міка – сукупність зоонімів.

Зро́щення – те саме, що *Лексико-синтаксичний спосіб словотворення*.

З'ясува́льний сполу́чник – див. *Підрядний сполучник*.

Ї

Іме́нник – самостійна повнозначна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене граматично незалежними морфологічними категоріями роду, числа і відмінка, у реченні вживається в різних синтаксичних функціях, серед яких найтипівішими є функції підмета й додатка. Напр.: *дитина, явір, мова, щастя*.

Іменниковий займе́нник – займенник, який співвідноситься з іменником. Те саме, що *Субстантивний займенник, Узгалянено-предметний займенник, Займенниковий іменник*. Іменникові займенники мають ознаки іменників: вказують на предметність, характеризуються незалежними граматичними категоріями, у реченні виступають у ролі підмета, додатка, рідше – інших членів речення. До іменникових займенників належать особові *я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони*; зворотний *себе*; питальні *хто? що?*; відносні *хто, що*; неозначені *хто-небудь, хтось, будь-хто, казна-хто, абихто, дехто, що-небудь, щось, будь-що, казна-що, абищо, дещо, що-небудь*; заперечні *ніхто, ніщо*.

Іменні часті́ни мо́ви – те саме, що *Ім'я (1)*.

Імператі́в (від *лат. imperativus – владний*) – те саме, що *Наказовий спосіб*. Див. також *Категорія способу*.

Імператі́вний ві́гук – те саме, що *Спонукальний вигук*.

Імперфективі́ація (від *лат. imperfectus – недосконалий, неповноцінний, недоконаний*) – процес утворення від дієслів доконаного виду дієслів недоконаного виду. Напр.: *надіслати – надсилати, вилити – виливати, знебарвити – знебарвлювати*.

Імперфекті́вна видовá па́ра – видова пара, у якій дієслово недоконаного виду утворене від дієслова доконаного виду. Див. також *Імперфективіація, Видова пара*.

Ім'я́ – 1) спільна назва змінних слів (іменника, прикметника, числівника, займенника), що мають форми відмінка, числа та роду, на противагу дієсловам, які характеризуються формами часу, способу та особи; 2) у вужчому розумінні – слово, що називає предмет (річ) або істоту.

Індикатів (*лат. indicativus*) — те саме, що *Дійсний спосіб*. Див. також *Категорія способу*.

Інструменталь (від *лат. instrumentum* — *знаряддя*) — те саме, що *Орудний відмінок*. Див. також *Категорія відмінка*.

Інтер'єктів (від *лат. interjection* — *вигук*) — те саме, що *Вигук*.

Інтер'єктивация (від *лат. interjection* — *вигук*) — вид конверсії, що полягає в переході у вигуки слів з різних частин мови. Напр.: *горе! жах! гляди! диви! рятуйте! даруй! пробачте! прошу!*

Інфінітив (*лат. infinitivus* — *неозначений*) — неозначена неособова нефінітивна вербоїдна форма дієслова, яка називає дію або непроцесуальний стан безвідносно до дійсності, часу, особи, числа, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності/неперехідності, уживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами *-ти, -ть*. Те саме, що *Неозначена форма дієслова*. Напр.: *співати, літати; співать, літать*. Див. також *Вербоїдна дієслівна форма, Недієвідмінювана дієслівна форма, Нефінітивна дієслівна форма*.

Інфінітивна дієслівна основа — те саме, що *Основа інфінітива*.

Історична грамати́ка — те саме, що *Діахронічна грамати́ка*.

Істота — див. *Категорія істот/неістот*.

К

Категоріальне (категорійне) значення — узагальнений абстрагований зміст групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами. Антонім — індивідуальне значення. Напр., іменникам притаманне категоріальне значення предметності, прикметникам — категоріальне значення ознаки предмета (непроцесуальної ознаки), числівникам — категоріальне значення числа і кількості, дієсловам — категоріальне значення дії або стану (процесуальної ознаки), прислівникам — категоріальне значення ознаки ознаки.

Категорія віду — загальнодієслівна граматична категорія мішаного, словозмінно-словотвірного, типу, яка вказує на відношення дії, названої дієсловом, до її внутрішньої межі й результату. Див. також *Доконаний вид, Недоконаний вид*.

Категорія відмінка — словозмінна морфолого-синтаксична категорія іменних частин мови, яка виражає їхні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших слів у реченні. Категорія відмінка іменника є залежною від дієслова-предиката, а прикметника, числівника, займенника та дієприкметника — від іменника. В українській мові категорія відмінка включає сім градем: називний відмінок, родовий відмінок, давальний відмінок, знахідний відмінок, орудний відмінок, місцевий відмінок, кличний відмінок.

Категорія істот/неістот — лексико-граматична категорія (лексико-граматичний розряд) іменників, яка вказує на відношення предметності до граматичного поняття живого і неживого. За семантичними ознаками до назв істот належать іменники, що називають людей, тварин, а також міфічних істот та іграшкових виробів, що наділяються властивостями людини або тварини, назви померлих (але не *трун*), назви шахових фігур, карт: *батько, жук, риба, лисиця, Перун, лялька, покійник, мрець, ферзь, валет*. Назви істот мають спільні (рідше — паралельні) закінчення у знахідному і родовому відмінках: *побачив брата, нас телят, пасу коней і пасу коні*. До назв неістот належать іменники, що називають речі, рослини, сукупності осіб, ознаки, дії, абст-

рактні поняття і под: *стіл, верба, козацтво, краса, сімба, поступ*. Назви неістот мають спільні закінчення у знахідному і називному відмінках: *побачив сонце, приніс стіл, прожив день, склав іспит*.

Категорія особи – 1) граматична словозмінна категорія дієслова, що означає відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії, носія стану) з погляду мовця; 2) лексико-граматична категорія особових займенників, яка виражається окремими словами (див. *Особовий займенник*). Конкретними граматичними значеннями (грамемами) дієслівної категорії особи є 1-а особа, яка вказує, що виконавцем дії виступає суб'єкт повідомлення (мовець), 2-а особа, яка вказує, що виконавцем дії виступає адресат повідомлення (співрозмовник, слухач), і 3-я особа, яка вказує, що дію виконує особа, яка не бере участі в розмові, або предмет: *працюю, працюєш, працює*.

Категорія перехідності/неперехідності – це морфолого-словотвірної-синтаксична категорія дієслова, яка вказує на відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта. Див. також *Перехідне дієслово. Неперехідне дієслово*.

Категорія роду – 1) класифікаційна граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника; полягає в поділі іменників на класи, віднесені відповідно до чоловічого, жіночого або середнього роду; 2) словозмінна граматична категорія прикметників, займенників та деяких числівників, дієслівних форм, конкретні значення якої дублюють відповідні родові значення іменників. Див. також *Чоловічий рід, Жіночий рід, Середній рід*.

Категорія способу – морфологічна словозмінна категорія дієслова, яка виражає відношення дії чи стану до дійсності. Див. також *Дійсний спосіб, Наказовий спосіб, Умовний спосіб, Спонукальний спосіб, Бажальний спосіб*.

Категорія стану (за В. Виноградовим) – дієслівна граматична (морфолого-словотвірної-синтаксична) категорія, яка виражає відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії або носія стану) і об'єкта (предмета, на який спрямовується дія або стан у процесі їх реалізації). Граматична категорія стану представлена трьома граматичними значеннями:

активний стан, пасивний стан, зворотний стан. Оскільки категорія стану тісно пов'язана з категорією перехідності/неперехідності, то категорію стану мають лише перехідні дієслова та неперехідні на *-ся*, що утворилися від перехідних. Решта неперехідних дієслів перебувають поза станом. Див. також *Активний стан дієслова, Пасивний стан дієслова, Зворотне дієслово, Зворотний стан дієслова*.

Категорія стану (за О. Боднарком, І. Милославським) – дієслівна граматична категорія, яка виражає відношення дії або стану до суб'єкта, який буває діючим (активним) або недіючим (пасивним). Це означає, що категорію стану мають усі дієслова. Граматична категорія стану представлена двома граматичними значеннями: активний стан, пасивний стан. Перехідні дієслова утворюють співвідносні форми активного й пасивного стану: *Учні мують клас. – Клас миється учнями*. Неперехідні дієслова бувають одностановими: або тільки активного стану (*жити, спати, торгувати, готуватися, хвалитися, не спиться, сміятися, знатися*), або лише пасивного стану (*здаватися, сподобатися*).

Категорія ступенів порівняння – міжрівнева (морфолого-синтаксико-словотвірної) граматична категорія, яка вказує на ступінь вияву якості чи ознаки порівняно з такими ж якостями чи ознаками інших предметів. Див. також *Звичайний ступінь порівняння, Вищий ступінь порівняння, Найвищий ступінь порівняння*.

Категорія темпоральності – те саме, що *Категорія часу*.

Категорія транзитивності/нетранзитивності – те саме, що *Категорія перехідності/неперехідності*.

Категорія часу – морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення дії чи стану до моменту мовлення. Див. також *Теперішній час, Минулий час, Давноминулий час, Майбутній час*.

Категорія числа – словозмінна граматична категорія, властива іменникові, прикметникові, дієслову, яка виражає інформацію про кількість предметів. У сучасній українській мові представлена двома граматичними значеннями: одиниця і множина. Категорія числа іменників – самостійна, синтаксично не залежна категорія. Див. також *Одиниця, Множина, Двоїна*.

Кількісний займєнник — те саме, що *Числівниковий займєнник, Узагальнено-кількісний займєнник.*

Кількісний прислівник — те саме, що *Кількісно-означальний прислівник, Прислівник міри або ступеня вияву ознаки.*

Кількісний числівник — числівник, який позначає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів і відповідає на питання *скільки?* Кількісні числівники поділяються на такі групи: 1) означено-кількісні (власне-кількісні, збірні, дробові), 2) неозначено-кількісні. Див. також *Власне-кількісний числівник, Дробовий числівник, Збірний числівник, Означено-кількісний числівник, Неозначено-кількісний числівник.*

Кількісно-означальна частка — частка, що вказує на кількісну неповноту, приблизність, часткову невідповідність між значенням слова й означуванним поняттям. Напр.: *Убраний Лев у полотняну одєжу і в ясно-сиву, майже білу свиту* (Леся Українка). До кількісно-означальних належать частки *майже, приблизно, мало не, трохи, ледве, трохи не.* Див. також *Фразова частка.*

Кількісно-означальний прислівник — прислівник, який означає ступінь або міру вияву ознаки. Напр.: *дуже вдалиий, надто високо, надзвичайно холодний, ледве теплий, трохи вище.* Те саме, що *Прислівник міри або ступеня вияву ознаки, Кількісний прислівник.*

Класи дієслів — групи дієслів, які формуються на базі співвідношення структури основи інфінітива й основи теперішнього часу. Напр.: I клас — дієслова з основами на *-а /-ай:* *читати/читай-уть*; II клас — дієслова з основами на *-і/-ій:* *біліти/білій-уть* і т. д. Те саме, що *Морфологічні класи дієслів, Структурні класи дієслів.*

Класи слів — див. *Частини мови.*

Класифікаційні граматичні категорії — граматичні категорії, що їх виражають форми різних слів. До типових класифікаційних категорій належить іменникова категорія роду, напр.: *робітник* (чол. рід) — *робітниця* (жін. рід). Те саме, що *Несловозмінні граматичні категорії.*

Клічний відмінок — 1) грамема категорії відмінка іменників, що спеціалізована на вираженні функції звертання, вхо-

дить до парадигми однини та множини і відрізняється від інших граемем сукупністю відмінкових закінчень: одн. *дівчино, красуне, батьку, велете, село, поле, любове, ноче, курча, ім'я*; мн. *дівчата, красуні, батьки, велети, села, поля, ночі, курчата, імена*; 2) залежна від кличного відмінка іменника й узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить до парадигми однини й множини та збігається із закінченням називного відмінка прикметника та інших слів із прикметниковим типом відмінювання.

Компаратів (від *лат. comparativus* — порівняльний) — те саме, що *Вищий ступінь порівняння.*

Композит (від *лат. compositus* — складений, складний) — похідне складне слово, утворюване способом основоскладання. Напр.: *кашовар, хлібороб, лицемір, крутивус, нафтереробний, верховодити, голіруч.*

Конверсія (від *лат. conversion* — перетворення, зміна) — трансформація однієї частини мови в іншу, за якої початкова форма твірного слова стає початковою формою похідного слова й за морфемною будовою не відрізняється від твірного. Те саме, що *Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення.* Конверсію називають морфолого-синтаксичним способом словотворення, оскільки утворюване внаслідок конверсії слово набуває нових морфологічних категорій і починає виконувати нові синтаксичні функції. До конверсії належить перехід слів з різних частин мови в іменник (див. *Субстантивација*), прикметник (див. *Ад'єктивација*), числівник (див. *Нумералізація*), займєнник (див. *Проніміналізація*), прислівник (див. *Адвербіалізація*), дієслово (див. *Вербалізація*), прийменник (див. *Препозиціоналізація*), сполучник (див. *Кон'юнкціоналізація*), частку (див. *Партикуляція*), вигук (див. *Інтер'єктивација*).

Конкретні іменники — іменники, що позначають предмети, явища реальної дійсності, які сприймаються органами чуття. Напр.: *ведмідь, ялина, кінь, молодь, місто, Богдан.* Див. також *Абстрактні іменники.*

Конфікс (від *лат. con-* — спільний і *fixus* — прикріплений) — це перерваний, але єдиний афікс, що складається з кількох

компонентів, один з яких стоїть перед коренем, а інший (інші) — після нього. Напр.: *о-...-ок* (*опеньок, ошийок*), *су-...-й(а)* (*супліддя, суцвіття*), *обез-...-и-* (*обезжирити, обездолити*). Конфікси ще називають біморфемами, циркумфіксами.

Конфіксація — утворення нових слів за допомогою конфіксів.

Кон'юнктив (від *лат. conjunctivus* — з'єднувальний) — те саме, що *Умовний спосіб дієслова*. Див. також *Категорія способу*.

Кон'юнкціоналізація (від *лат. conjunctionis* — сполучник) — вид конверсії, що полягає в переході слів з інших частин мови в сполучники. Напр.: *Батько не знав, що син уже підготував йому подарунок до шістдесятиліття* (кон'юнкціоналізація займенника *що*).

Корінь — неподільна головна морфема, спільна для всіх споріднених слів, яка є носієм загальної семантичної ідеї цих слів. Напр.: *воля, вільний, неволя, неволити*.

Короткий прикметник — прикметник, який у називному та знахідному відмінках чоловічого роду має нульове закінчення. Напр.: *варт, винен, годен, готов, жив, здоров, ладен, повен, рад, батьків, Галинин*. Те саме, що *Нечленний прикметник*. Див. також *Повний прикметник, Членний прикметник*.

Л

Лексико-граматична категорія (розряд) слів — група (клас) слів, що виокремлюються в межах певної частини мови за лексичним значенням і граматичними показниками (закінченнями, словотворчими засобами, сполучуваністю). Напр.: виокремлюють лексико-граматичні розряди власних і загальних іменників, істот і неістот, конкретних та абстрактних іменників, збірних, одиничних і речовинних іменників; якісних, присвійних і відносних прикметників.

Лексико-граматичний рід — те саме, що *Семантико-граматичний рід*.

Лексико-семантична група (ЛСГ) — певна кількість слів, які об'єднуються за спільною семантикою, незалежно від структури. Напр.: назви осіб за національністю, назви частин тіла, назви тварин та ін.

Лексико-семантичний спосіб творення слів — такий спосіб словотворення, за якого звукова оболонка твірного слова залишається незмінною, але слово набуває нового значення і стає похідним. Напр.: *кобзар* — *Кобзар*. Акт семантичного словотворення зводиться до переходу семантики слова в окреме слово, тобто розщеплення багатозначного слова і поступове утворення омонімів.

Лексико-синтаксичний спосіб творення слів — утворення похідного унаслідок зрощення синтаксичного словосполучення в одне слово. Напр.: *перекотиполе, вищезгаданий, Новгород*. Див. також *Зрощення*.

Лексичне значення — конкретно-індивідуальний зміст слова, який являє собою відображення або тільки вираження (у різних типах слів) та фіксацію у свідомості позначуваного словом елемента дійсності і є закріпленим за формою слова (відповідним звуковим комплексом), унаслідок чого стає можливою його реалізація як явища мови, а не тільки свідомості.

Локатів (*лат. locativus*) — те саме, що *Місцевий відмінок*. Див. також *Категорія відмінка*.

М

Майбутній час дієслів — одна з граем категорії часу, що означає дію або стан, які відбудуться чи будуть відбуватися після розповіді про них. Розрізняють три форми майбутнього часу: просту доконаного виду (*прийду, напишу*), складну (за походженням) форму недоконаного виду, історично утворену від сполучення інфінітива з особовими формами допоміжного дієслова *имати* (*ходить+иму, писат+имеш(ь)*), складену недоконаного виду, яка утворюється додаванням до інфінітива особових форм допоміжного дієслова *бути* (*буду ходити, будете писати*). Див. також **Категорія часу, Давноминулий час дієслів, Теперішній час дієслів, Майбутній час дієслів**.

Минулий час дієслів — одна з граем категорії часу, що означає дію або стан, що відбувалася чи відбулася до моменту мовлення про них. Форми минулого часу утворюються від основи інфінітива за допомогою формотворчих суфіксів і флексій: *чита-в-п, чита-л-а, чита-л-о, чита-л-и*. Див. також **Категорія часу, Давноминулий час дієслова, Теперішній час дієслова, Майбутній час дієслова**.

Місцевий відмінок — 1) граема категорії відмінка іменників, що в типовому вияві виражає значення місця, уживається тільки з прийменниками і входить до парадигми однини і множини з диференційованою системою відмінкових закінчень: одн. (на, при, по, у (в), о (об)) *хаті, велетові (велеті, велету), краї (краю), селі (селу), полі (полю), знанні, ночі, курчаті, імені*; мн. *хатах, велетах, краях, селах, полях, знаннях, ночах, курчатах, іменах*; 2) залежна від місцевого відмінка іменника й узгоджувана з ним граема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить до парадигми однини і множини й виражається відповідною сукупністю закінчень: одн. *високому (високім), давньому (давнім), високій, давній*; мн. *високих, давніх*.

Мішана група — підтип відмінювання іменників у межах I та II відмін. До мішаної групи належать іменники з основою на шиплячий приголосний (*каша, вежа, вельможа, м'яч,*

репортаж, плече) та іменники із наголошеним суфіксом *-яр*, що означають особу за професією чи родом заняття (*школяр, каменярь*).

Множина — одна з двох граем категорії числа, яка відповідною формою вказує на два або більше предмети, особи (розчленовану множинність). Напр.: *столи, моря, дівчата, вчителі*. Див. також **Однина, Двоїна, Категорія числа**.

Множинний іменник — іменник, який уживається лише в множині. Тільки форма множини властива назвам: 1) парних предметів (*окуляри, обценьки*); 2) мас, речовин, матеріалу (*дрова, харчі, дріжджі*); 3) грошових сум (*фінанси, гроші*); 4) дій, ігор, звичаїв, обрядів (*шахи, проводи*); 5) проміжків часу (*канікули, жнива*); 6) географічних реалій (*Альпи, Підгайці*); 7) абстрактних понять (*любощі, радощі*). Див. також **Однинний іменник**.

Модальник — те саме, що **Модальні слова**.

Модальне дієслово — див. **Допоміжне дієслово**.

Модальний прислівник — прислівник, який слугує для виявлення ставлення мовця до сказаного й у реченні виконує роль вставного слова. Напр.: *Сьогодні я, можливо, не прийду на заняття*. Частина граматистів услід за В. Виноградовим зараховують модальні прислівники до окремого лексико-граматичного розряду — модальних слів. Див. також **Модальні слова**.

Модальні слова — лексико-граматичний клас незмінних слів, що виражають ставлення мовця до висловленої ним думки. Їх виділив в окремий лексико-граматичний розряд слів і докладно описав на матеріалі російської мови В. Виноградов. Модальні слова містять оцінку явищ дійсності та їхніх зв'язків з погляду ймовірності, можливості тощо. Напр.: *безперечно, звичайно, природно, ймовірно, вірогідно, можливо*. Див. також **Модальний прислівник**.

Модальність (від *середньолат. modalis* — модальний, від *лат. modus* — спосіб, міра) — семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного.

Модально-вольова частка — частка, що виражає спонукання, наказ, побажання. Те саме, що **Спонукальна частка**. Напр.:

Так борись, викоринюй, виривай бур'ян з усіх душ, щоб стали вони справжніми людьми (О. Гончар). До модально-вольових належать частки *ну, давай, бодай, так, годі*. Див. також **Фразова частка**.

Морф (від грец. *morphē* – *вигляд, форма*) – конкретний лінійний представник морфеми як узагальненої одиниці мови, один з формальних її різновидів, що виокремлюється у складі певної конкретної словоформи. Напр.: словоформа *степовий* має три морфи: *степ-*, *-ов-*, *-ий*.

Морфема – це мінімальна узагальнювальна нелінійна значеннева одиниця мови, яка реалізується в морфах. Напр.: коренева морфема у словоформах *збирати, брати, зберу* представлена морфами *-бир-*, *-бр-*, *-бер-*; суфіксальна морфема в словоформах *кілок, кілка* реалізується в морфах *-ок-*, *-к-*; флексійна морфема в словоформах *добра, добрая* представлена морфами *-а*, *-ая*.

Морфеміка – 1) вчення про значущі частини слова (морфеми), тобто вчення про будову, структуру слова; 2) сукупність морфем.

Морфологізований прикметник – прикметник, категоріальне значення якого виражене закінченням (відмінюваний прикметник). Див. також **Неморфологізований прикметник**.

Морфологічна категорія – див. **Граматична категорія**.

Морфологічна парадігма (від грец. *paradeigma* – *приклад, зразок*) – упорядкована сукупність усіх граматичних форм слова. Див. також **Повна морфологічна парадигма, Неповна морфологічна парадигма, Нульова морфологічна парадигма**.

Морфологічні класи дієслів – те саме, що **Класи дієслів, Структурні класи дієслів**.

Морфологічні одиниці – одиниці морфологічного рівня мови, які виділяються на основі змістових і формальних морфологічних ознак. Серед морфологічних одиниць виділяють, з одного боку, мінімальні морфологічні одиниці – морфеми і морфологічні одиниці-конструкції, або морфологічні слова, частини мови, у рамках яких визначаються мінімальні одиниці. Основною морфологічною одиницею виступає частина мови (морфологічне слово), якій підпорядковані морфеми як мінімальні одиниці.

Морфологічні способи творення слів – способи творення простих слів за допомогою афіксальних морфем, а також творення складних та складноскорочених слів. Морфологічні способи словотворення поділяють на афіксальні, осново-складання та абрєвіацію.

Морфологія (від грец. *morphē* – *форма* і *logos* – *слово, вчення*) – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правила їх функціонування; 2) розділ граматики, що вивчає внутрішню граматичну будову слова і граматичні класи слів.

Морфолого-синтаксичний спосіб творення слів – те саме, що **Конверсія**.

М'яка група – 1) підтип відмінювання іменників у межах I та II відмін. До м'якої групи належать іменники усіх трьох родів з основою на м'який приголосний, у тому числі [й] (*земля, Ілля, Марія, камінь, обрій, обличчя*), деякі іменники чоловічого роду на [р] (*кучер* (волосся), *Ігор, Лазар*), а також на *-ар, -ир*, у яких в однині при відмінюванні наголос падає на корінь або закінчення, а в множині – тільки на закінчення (*кобзар, шахтар, воротар, секретар, лікар, кухар, бондар; проводир, пухир, пузир*); іменники середнього роду із закінченням *-е*, крім тих, основа яких закінчується на шиплячий (*сонце, серце, поле, місце*); 2) підтип відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний і закінченням *-ій/-їй, -я/-яя, -є/-єє* (*мужній, безкрай, синя, синяя, хатне, мужнєє*).

H

Називний відмінок – 1) центральна грамема категорії відмінка іменників, яка спеціалізована на вираженні суб'єктної функції і в морфологічному плані відкриває парадигму однини і множини з притаманною їй сукупністю закінчень: одн. *хата, яблуня, велет, край, батько, село, поле, знання, любов, мить, курча, ім'я*; мн. *хати, яблуні, велети, краї, батьки, села, поля, знання, курчата, імена*; 2) залежна від називного відмінка іменника й узгоджувана з ним грамема прикметника та інших узгоджуваних слів у функції означення, яка відкриває парадигму однини та множини з відповідною сукупністю закінчень: одн. *високий, давній, висока, давня, високе, давнє*; мн. *високі, давні*.

Найвищий ступінь порівняння – одна з трьох граем категорії ступенів порівняння прикметників (прислівників), яка вказує на найвищий ступінь вияву якості предмета порівняно з іншими предметами. Напр.: *Це дерево найвище* (проста форма) з *усіх дерев*. *Він найменш витривалий* (складена форма) з *усіх*. Див. також *Звичайний ступінь порівняння, Вищий ступінь порівняння, Категорія ступенів порівняння*.

Наказовий спосіб дієслова – грамема категорії способу, що виражає спонукання до певної дії у формі наказу, побажання, прохання, заклику, поради. Простий наказовий спосіб дієслова виражається дієсловами 2-ої ос. одн. та 1-ої, 2-ої ос. мн.: *роби, кличмо, дихайте*. Складений наказовий спосіб дієслова оформляється за допомогою часток *хай, нехай* та дієслів теперішнього і простого майбутнього часу в 3-ій особі одн. і мн.: *хай пише, нехай заговорять*. Те саме, що *Імператив*. Див. також *Категорія способу*.

Наслідковий сполучник – див. *Підрядний сполучник*.

Невербодна дієслівна форма – те саме, що *Дієвідмінювана дієслівна форма, Фінітивна дієслівна форма*. Див. також *Вербоїдна дієслівна форма, Недієвідмінювана дієслівна форма, Нефінітивна дієслівна форма*.

Невідмінюваний іменник – іменник, відмінок якого встановлюється лише за його синтаксичними зв'язками з іншими словами. До невідмінюваних іменників належать: 1) жіночі

прізвища на *-о* та на приголосний (*Бевзенко, Кардаш*); 2) деякі аббревіатури (*УНР, заввідділу*); 3) назви в лапках (*хор „Дзвіночок”, садок „Казка”*); 4) іншомовні назви на *-а, -я, -е, -є, -і, -ї, -о, -у, -ю* (*ампула, Золя, турне, фойє, таксі, Віньї, метро, Дідро, рагу, інтерв'ю*); 5) російські прізвища на *-аго, -их, -во* (*Живаго, Долгих, Дурново*).

Недискретний іменник – те саме, що *Речовинний іменник*. Див. також *Дискретний іменник, Предметний іменник*.

Недоконаний вид дієслова – одна з двох граем категорії виду, яка означає, що дія триває, не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі і тому є незавершеною в часі (не має кінця). Напр.: *співати, чистити, розбирати*. Див. також *Доконаний вид, Категорія виду*.

Недієвідмінювана дієслівна форма – те саме, що *Вербоїдна дієслівна форма, Нефінітивна дієслівна форма*. Див. також *Дієвідмінювана дієслівна форма, Невербоїдна дієслівна форма, Фінітивна дієслівна форма*.

Незайменниковий прислівник – те саме, що *Повнозначний прислівник*. Антоніми – *Займенниковий прислівник, Неповнозначний прислівник*.

Незмінні слова – 1) слова, що належать до частин мови, які не мають форм словозміни (див. *Прислівник, Прийменник, Сполучник, Частка, Вигук*); 2) невідмінювані іменники; 3) невідмінювані прикметники.

Неістога – див. *Категорія істоти/неістоти*.

Неморфологізований прикметник – прикметник, який не має флексійного вираження, тобто невідмінюваний прикметник. Напр.: *бордо, хакі, комі, хінді*. Див. також *Морфологізований прикметник*.

Несловозмінні граматичні категорії – те саме, що *Класифікаційні граматичні категорії*. Див. також *Словозмінні граматичні категорії*.

Неозначена форма дієслова – те саме, що *Інфінітив*.

Неозначений займенник – займенник, який указує на точно не окреслене уявлення про предмети або ознаки. Напр.: *де-хто, дещо, деякий, дечий, декотрий, хтось, щось, якийсь, чийсь, котрийсь, абихто, абищо, абиякий, абичий, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, чий-небудь, скільки-небудь, будь-хто,*

будь-що, будь-який, будь-чий, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтозна-який, хтозна-чий. Див. також **Займенник**.

Неозначено-кількісний числівник – числівник, який указує на недиференційовану, точно не визначену множину. Напр.: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять*. З неозначено-кількісним значенням уживаються, переходячи в применниковій позиції до розряду числівників, також прислівники *мало, немало, чимало, багато, небагато*, іменники *безліч, тьма, сила, море* та ін.: *кілька днів, стонадцять разів, мало людей, тьма народу, море людей* (див. **Нумералізація**). Див. також **Числівник**.

Неособова форма дієслова – незмінювана за особами форма дієслова. Напр.: *промовити, промовлений, промовивши, промовлено*. Див. також **Інфінітив, Дієприкметник, Дієприслівник, Безособові дієслівні форми на -но, -то**.

Непарні дієслова одного виду – те саме, що **Одновидові дієслова**. Див. також **Парновидові дієслова, Двовидові дієслова**.

Неперехідне дієслово – дієслово, що означає стан, рух, положення предмета в просторі, тобто дію, яка не переходить на об'єкт. Напр.: *стояти, спати, ходити, радіти*. До неперехідних належать усі дієслова з постфіксом *-ся* (крім *сподіватися і дивитися*). У значенні неперехідного дієслова може вживатися перехідне, якщо при ньому замість словоформи знахідного відмінка без прийменника вжито іншу словоформу або воно передає дію, не спрямовану на об'єкт. Такі неперехідні дієслова вказують на здатність людини виконувати просто якусь дію або ту дію, що є для неї професійним заняттям: *Хлопчик з п'яти років читає; Петро все життя співає в опері*.

Неповна морфологічна парадігма – морфологічна парадигма, у якій представлені не всі граматичні форми. Напр., неповну морфологічну парадигму мають абстрактні та збірні іменники, власні назви, тому що в них відсутні форми однини або множини. Див. також **Морфологічна парадигма**.

Неповнозначне слово – див. **Службове слово**.

Неповнозначний прислівник – те саме, що **Займенниковий прислівник**. Антоніми – **Незайменниковий прислівник, Повнозначний прислівник**.

Непохідна частка – те саме, що **Первинна частка**.

Непохідний вігук – те саме, що **Первинний вигук**.

Непохідний прийменник – те саме, що **Первинний прийменник**.

Непохідний сполучник – те саме, що **Первинний сполучник**.

Непрямий відмінок – відмінок, що виражає залежність іменника від інших слів. Непрямими є родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий відмінки.

Нефінітвна (від *лат. finis* – *межа, кінець*) дієслівна форма – те саме, що **Вербойдна дієслівна форма, Недієвідмінювана дієслівна форма**. Див. також **Фінітивна дієслівна форма, Дієвідмінювана дієслівна форма, Невербойдна дієслівна форма**.

Нечлєнний прикметник – те саме, що **Короткий прикметник**. Див. також **Члєнний прикметник, Повний прикметник**.

Номінатів (*лат. nominativus*) – те саме, що **Називний відмінок**. Див. також **Категорія відмінка**.

Нормативна грамати́ка – різновид граматики як науки, що дає рекомендації щодо правильності використання граматичних одиниць. Див. також **Грамати́ка**.

Нульова морфологічна парадігма – морфологічна парадигма, властива незмінюваним словам. Деякі мовознавці вважають, що незмінювані слова взагалі не мають морфологічної парадигми. Див. також **Морфологічна парадигма слова**.

Нульове закінчення – матеріально не виражене закінчення. Напр.: *герб, книг, підріс*. Див. також **Закінчення, Флексія**.

Нумералізація (від *лат. numeralis* – *числовий*) – вид конверсії, що полягає в переході слів з інших частин мови в числівники. Напр.: *Молода вчителька не змогла прийти на вечірку: мала перевірити море учнівських зошитів* (іменник *море* переходить до розряду числівників, уживаючись у значенні неозначено-кількісного числівника *багато*).

О

Об'єктивна модальність — це обов'язкова ознака кожного висловлювання, одна з категорій, яка формує предикативну одиницю — речення. Об'єктивність виражає відношення висловлювання до дійсності як реальне або нереальне (ірреальне), напр.: *Весна прийшла* (реальне відношення); *Хай весна прийде!*; *Весна б прийшла* (ірреальне). Засобами вираження об'єктивної модальності є: 1) протиставлення грамем дієслівного способу (дійсний, умовний і наказовий): *Студенти допитливі*; *Студенти були б допитливі*; *Нехай студенти будуть допитливі!*; 2) протиставлення речень за метою висловлювання (ствердження/питання/спонукання): *Підсніжники розквітли*; *Підсніжники розквітли?* *Нехай підсніжники розквітнуть!*; 3) протиставлення висловлювань за ознакою „ствердження/заперечення”, 4) протиставлення речень окличних і неокличних: *Читав і буду читати.* — *Не читав і не буду читати!*; *Іринко, принеси зошит.* — *Іринко, принеси зошит!*

Об'єктний прийменник — прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає об'єктне значення. Напр.: *закохатися в нього*, *відмовитися від подарунка*, *готуватися до свята*, *сумувати за другом*, *мріяти про щастя*. Див. також **Прийменник**.

Обмежувально-видільна частка — частка, що служить для виділення окремого слова в реченні. Напр.: *Ви хоч би поглядом ще раз зіграйте Нашу схололу спізнілу любов*. До обмежувально-видільних належать частки *тільки*, *тільки не*, *лише*, *лиш*, *лишень*, *хоч*, *хоча*, *хоча і*, *хоча б*. Див. також **Фразова частка**.

Обставинний прислівник — прислівник, який указує на зовнішні щодо дій і станів обставини. Обставинні прислівники об'єднують у своєму складі прислівники: 1) місця, 2) часу, 3) причини, 4) мети. Див. також **Прислівник місця**, **Прислівник часу**, **Прислівник причини**, **Прислівник мети**.

Одинічний (одномісний) сполучник — сполучник, який уживається між предикативними частинами або однорідними членами речення, не повторюючись при них і не являючи

собою парних утворень: *і (й)*, *а*, *але*, *та*, *зате*, *проте*, *щоб*, *якби*, *бо*, *тому що*, *адже*, *так що*, *аби*, *незважаючи на те що*.

Одинічний іменник — іменник, що називає один предмет, виділений із загальної маси. Те саме, що **Сингулятив**. Напр.: *капустина*, *цибулина*, *цеглина*, *соломина*, *пір'їна*.

Однина — одна з двох градем категорії числа, яка відповідною формою вказує на один предмет, особу, певну (нерозчленовану) сукупність, збірність. Напр.: *стіл*, *океан*, *дівчина*, *вчитель*, *козацтво*. Див. також **Множина**, **Двоїна**, **Категорія числа**.

Однінний іменник — іменник, який уживається лише в однині. Тільки форма однини властива назвам: 1) збірних понять (*листя*, *студентство*, *дітвора*); 2) абстрактних понять (*добро*, *мир*, *мужність*); 3) речовин (*молоко*, *чай*, *сир*); 4) власним назвам (*Дністер*, *Коломия*, *Марія*, *Іван*). Див. також **Множинний іменник**.

Одновидові дієслова — дієслова, які не мають видової пари, тобто вживаються в одній формі: або доконаного (*розгомонітися*, *розпищатися*, *розтремтітися*, *надуматися*, *налітатися*, *находитися*, *начекатися*, *надивитися*, *затремтіти*, *заплакати*, *попрацювати*, *потремтіти*, *поплакати*, *протремтіти*, *відшуміти*, *відквітувати*, *відхвилюватися*, *опам'ятатися*), або недоконаного виду (*гидувати*, *їздити*, *носити*, *тягати*, *мріяти*, *мешкати*, *схилатися*, *працювати*, *турбувати*, *намагатися*, *піклуватися*, *залицятися*, *приспівувати*, *розгулювати*, *перестукуватися*, *покашлювати*). Те саме, що **Непарні дієслова одного виду**. Див. також **Парновидові дієслова**.

Означальна частка — частка, що вживається для вираження значення окремих повнозначних слів. Напр.: *Сонце власне запало за сам вершок Чорної гори і червоним світлом обляло широкий край небозводу* (І. Франко). До означальних належать частки *якраз*, *саме*, *справді*, *точно*, *власне*, *рівно*. Див. також **Фразова частка**.

Означальний займенник — займенник, що підкреслює самостійну роль особи або предмета в чому-небудь, їх відокремлення від інших осіб або предметів, вагомість, вказує

на повне охоплення осіб і предметів з відтінком сукупності чи роздільності; позначає протиставлення. Напр.: *сам, самий, увесь, усякий, кожний, інший*.

Означальний прийменник — прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає означальне значення. Напр.: *будинок з вікном, дівчинка без портфеля, гра в нарди, вечірка після вистави*. Див. також **Прийменник**.

Означальний прислівник — прислівник, який указує на якісну ознаку дії чи стану або на спосіб їх вияву. Означальні прислівники об'єднують у своєму складі такі підгрупи прислівників: 1) якісно-означальні, 2) кількісно-означальні, 3) способу дії, 4) порівняльно-уподібнювальні. Див. також **Якісно-означальний прислівник, Кількісно-означальний прислівник, Прислівник способу дії, Порівняльно-уподібнювальний прислівник**.

Означено-кількісний числівник — числівник, який передає означену, тобто точно визначену, кількість. До означено-кількісних належать власне кількісні, дробові та збірні числівники. Див. також **Числівник**.

Ойконім (від грец. *oikos* — *житло, оселя* і *опута* — *ім'я*) — один із видів топоніма, власна назва будь-якого поселення. Напр.: *Коломия* (місто), *Манява* (село), *Надія* (хутір).

Оказіоналізм (від лат. *occasionalis* — *випадковий*) — слово, яке утворене за наявними в мові моделями, але не використовується в загальноживаному словнику. Оказіоналізми мають індивідуальний характер, їхнє значення розкривається лише в певному контексті. Напр.: *Я не люблю, як на мене кричать. Я змалку закричаний* (В. Близнець).

Оклічна частка — частка, що вживається переважно в окличних реченнях й увиразнює емоційну оцінку висловленого. Напр.: *Як чудово сказано!* (І. Цюпа). До окличних часток належать *як, який (яка, яке, які), що за, що то за*. Див. також **Фразова частка**.

Онім (грец. *опута* — *ім'я, назва*) — те саме, що **Власна назва**.

Онімізація — перехід загальних назв у власні. При онімізації загальна назва стає власною без зміни своєї будови, пор. *лев „тварина” — прізвище Лев*. Пор. **Деонімізація**.

Ономастика (від грец. *onomastike* — *майстерність давати імена*) — розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження.

Ономастикон (від грец. *onomastikon* — *словник*) — сукупність усіх власних назв людей.

Ономатопея (грец. *onomatopoeia* — *словотворчість, звуконаслідування*) — звуконаслідування, а також словотворення через наслідування звуків живої та неживої природи. Напр.: *няв-няв, ку-ку і нявкати, кувати*.

Описова грамати́ка — те саме, що **Синхронічна грамати́ка**. Див. також **Грамати́ка**.

Оронім (від грец. *oros* — *гора* і *опута* — *ім'я, назва*) — вид топоніма, власна назва будь-якого об'єкта рельєфу земної поверхні (гора, гірський хребет, горб, долина, котлован). Напр.: *Карпати, гора Звизиста* (на Тернопільщині), *Чернеча гора, Говерла, Савуків курган*.

Орудний відмінок — 1) грамема категорії відмінка іменників, що спеціалізована на вираженні значення знаряддя та способу дії і входить до парадигми однини та множини з відповідною сукупністю закінчень: одн. *хатою, яблунею, велетом, краєм, сіячем, батьком, селом, полем, знанням, любов'ю, ніччю, курчам, телям, ім'ям*; мн. *хатами, яблунями, велетами, краями, сіячами, батьками, селами, полями, знаннями, ноцями, курчатами, телятами, іменами*; 2) залежна від орудного відмінка іменника й узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового морфологічного типу у функції означення, яка входить до парадигми однини та множини з певною сукупністю закінчень: одн. *високим, давнім, високою, давньою*; мн. *високими, давніми*.

Основа слова — частина слова без закінчення та формотворчого суфікса, яка виступає носієм лексичного значення цього слова. Те саме, що **Словозмінна основа**. Напр.: *дерево, письменник, сивеньк-ий, сум-н-иш-ий, мови-в, бра-л-а*.

Основи дієслова — дві основи дієслова: основа інфінітива й основа теперішнього часу, від яких додаванням формотворчих афіксів (суфікса й закінчення) утворюються всі

форми дієслів. Див. також *Основа інфінітива, Основа теперішнього часу*.

Осно́ва інфіні́тíва — формотвірна основа дієслова, яка виділяється шляхом відокремлення суфікса *-ти (-ть)*. Напр.: *знаходи-ти, копа-ть*. Те саме, що *Інфінітивна дієслівна основа*.

Осно́ва тепе́рішнього ча́су — формотвірна основа дієслова, яка виділяється шляхом відокремлення особових закінчень у формі III особи множини дієслів теперішнього часу. Напр.: *каж-уть, сид-ять, біж-ать*. Те саме, що *Презенсна дієслівна основа*.

Осба́ — див. *Категорія особи*.

Особо́ве дієсло́во — дієслово, яке позначає дію або стан, що передбачає виконавця дії, і змінюється за особами. Напр.: *бігти — біжу, біжиш, біжать* і т. ін.

Особо́вий займе́нник — займенник, який указує на особу мовця (*я*) або групу осіб, однією з яких є мовець (*ми*), співрозмовника (*ти*) або співрозмовників (*ви*), на особу чи групу осіб, що не беруть участі в розмові, або предмет чи кілька предметів (*він, вона, воно, вони*).

Особо́ві закінченн́я дієсло́ва — закінчення (флексії), що мають дієслова при дієвідмінюванні, тобто закінчення форм теперішнього часу, простої форми майбутнього часу доконаного виду і синтетичної форми дієслів майбутнього часу недоконаного виду, форм наказового способу. Напр.: *співа[й]-у, співа[й]-еш, співа[й]-е, співа[й]-уть, співа[й]-емо, співа[й]-ете, співа[й]-уть; заспіва[й]-у, заспіва[й]-еш, заспіва[й]-е, заспіва[й]-уть, заспіва[й]-емо, заспіва[й]-ете, заспіва[й]-уть; співатим-у, співатим-еш, співатим-е, співатим-емо, співатим-еш, співатим-уть; співай, нехай співа[й]-е, співай-мо, співай-те, нехай співа[й]-уть; сидж-у, сид-иш, сид-ить, сид-имо, сид-ите, сид-ять; просидж-у, просид-иш, просид-ить, просид-имо, просид-ите, просид-ять; сидітим-у, сидітим-еш, сидітим-е, сидітим-емо, сидітим-ете, сидітим-уть; сид-и, сид-імо, сид-ите, нехай сид-ять*.

П

Па́рний (двомісний) сполу́чник — сполучник, який складається з двох частин, які пов'язують або тільки дві предикативні частини закритої складної синтаксичної конструкції, або тільки два однорідних члени в простому реченні, розподіляючись між ними. Напр.: *не тільки... а (але) й, не тільки... а навіть, не лише... а й, як... так і, хоч... але (та, зате, проте, однак), не так... як, якщо ... то, що... то*.

Паратакту́чний сполу́чник — те саме, що *Сурядний сполучник*.

Парновидове́ дієсло́во — дієслово, яке утворює видову пару. Напр.: *схилити — схилити, зачіпати — зачепити, будувати — збудувати*. Див. також *Одновидове дієслово, Двовидове дієслово*.

Партику́ляція (від *лат. particula — частка*) — вид конверсії, за якого слова з інших частин мови переходять у частки. Напр.: *Василь і не думав братися до роботи* (партикуляція сполучника *і*).

Пасі́вний дієприкме́тник — дієприкметник, що виражає ознаку особи або предмета, зумовлену дією іншої особи чи предмета. Напр.: *Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі* (Л. Костенко). Пасивні дієприкметники утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-н-, -ен- (-єн-), -т-*: *писаний, прискорений, загоєний, колотий*.

Пасі́вний стан дієсло́ва — одна з грамем категорії стану дієслова, що означає дію, спрямовану на граматичний суб'єкт (підмет). Напр.: *Пісня виконується дуєтом. Твір написаний студентом*. Формальним показником пасивного стану дієслова є постфікс *-ся*, що додається до перехідних дієслів. Див. також *Активний стан дієслова, Зворотне дієслово, Категорія стану*.

Патро́нім (від *грец. pater (patros) — батько і опута — ім'я*) — вид антропоніма, власна назва (ім'я по батькові, прізвище, прізвище) сина чи дочки, утворена від батькового іменування (імені, прізвища, прізвиська). Напр.: *Іванович, Іваненко, Іванчук, Іванівна, Іванова*.

Перві́нна ча́стка — частка, що в сучасній українській мові не виявляє ні словотвірних зв'язків, ні формальних співвідно-

шень з іншими частинами мови. Те саме, що **Непохідна частка**. Напр.: *Шопена вальс... Ну хто його не грав і хто не слухав* (М. Рильський). До первинних належать частки *не, ні, же (ж), би, ну, хай*.

Первінний вігук — вигук, який у сучасній українській мові не має співвідносних самостійних чи службових слів. Те саме, що **Непохідний вигук**. Напр.: *ага! ой! ай! ах! гей! ей! е! о! ух! ха! нумо! прр! тс! тьфу! пхе!*

Первінний прийменник — прийменник, який належить до групи найдавніших, у сучасній українській мові не має співвідносних самостійних чи службових слів, виступає лише в позиції прийменника, становить одну морфему, має високий рівень абстракції. Те саме, що **Непохідний прийменник**. Напр.: *у, від, до, з, на, над*.

Первінний сполучник — сполучник, який не має в сучасній українській мові співвідносних повнозначних слів і не членується на морфи (або навіть на склади). Те саме, що **Непохідний сполучник**. Напр.: *і (й), та, а, чи, бо*.

Передминулий час дієслова — те саме, що **Плюсквамперфект**.

Перехідне дієслово — дієслово, що означає дію, спрямовану на об'єкт, і вимагає прямого додатка, вираженого іменником чи словом, ужитим у його значенні, у формі: 1) знахідного відмінка без прийменника (*бачити книгу*), 2) родового відмінка при запереченні (*не розуміти співрозмовника*); 3) родового відмінка зі значенням частини від цілого (*насіпати солі*).

Перехідність/неперехідність дієслів — див. **Категорія перехідності/неперехідності дієслів**.

Перфективіація (від *лат. perfectus* — *довершений*) — процес утворення від дієслів недоконаного виду дієслів доконаного виду. Напр.: *варити* — *зварити* (борщ), *креслити* — *накреслити*.

Перфективна видова пара — видова пара, у якій дієслово доконаного виду утворене від дієслова недоконаного виду. Див. також **Перфективіація, Видова пара**.

Питальна частка — частка, що використовується для оформлення питальних речень, яким також може надавати відтінків сумніву, здивування, недовір'я. Напр.: *Чи довго буде*

ще мені В оцій незамкнутій тюрмі... Нудити світом? (Т. Шевченко). Див. також **Фразова частка**.

Питальний займенник — займенник, що виражає намагання мовця ідентифікувати за допомогою співрозмовника особу, предмет або якусь ознаку і виконує роль питального слова в питальних реченнях. Напр.: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*

Підрядний сполучник — сполучник, що з'єднує нерівноправні частини складного речення. Вони виражають певні синтаксичні відношення між головною та підрядною частинами і поділяються на: 1) причинові (*бо, через те що, тому що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки*); 2) мети (*щоб, аби, для того щоб*); 3) часові (*як, як тільки, після того як, щойно, ледве*); 4) допустові (*хоч, дарма що, незважаючи на те що; хоч... але*); 5) умовні (*якби, якщо, коли*); 6) порівняльні (*мов, немов, як, ніби, наче, неначе*); 7) наслідкові (*аж, що аж, так що, так що аж*); 8) з'ясувальні (*що, як, щоб*). Див. також **Сурядний сполучник**.

Підсилювальна частка — частка, що, підсилюючи виразність мовлення, разом з тим служить для емоційного виділення слова. Напр.: *А дівчина та куди мудріша за пана була...* (Народна творчість). До підсилювальних належать частки *ще, навіть, вже, і, та, так, аж, ж (же), собі, тобі, його, ой, ну, от уже, куди, куди там, де там, все, таки, адже, адже ж*. Див. також **Фразова частка**.

Плюсквамперфект (від *лат. plusquamperfectum*, букв. — *більш ніж довершене*) — часова форма, що означає дію, виконану в минулому за якийсь час до моменту мовлення. Те саме, що **Давноминулий час дієслова, Передминулий час дієслова**. Напр.: *був писав, була писала, було писало, були писали*.

Півна морфологічна парадигма слова — морфологічна парадигма, у якій представлені всі можливі граматичні форми слова як частини мови. Те саме, що **Морфологічна парадигма слова**.

Півний прикметник — прикметник, який здатний поділятися на основу і флексію, виражену звуками. Те саме, що **Членний прикметник**. Повні (членні) прикметники в українській мові поширені у двох формах: стягненій (*жив-ий, радісн-ому, добр-ої*) і нестягненій, яка можлива лише в називному

і знахідному відмінках однини жіночого й середнього родів (*жив-ая, весел-ее, добр-ую*) та у формі множини (*весел-ії, добр-ії*). Див. також *Короткий прикметник, Нечленний прикметник*.

Повнозначний прислівник – прислівник, що називає відповідну ознаку, характеризується повнотою лексичного значення подібно до іменників, прикметників, числівників і дієслів. Те саме, що *Незайменниковий прислівник*. Напр.: *далеко, близько, гаряче, сумно, угору, верхи, назад, учора, сидьма, двічі, утрьох*. Антонім – *Займенниковий прислівник, Неповнозначний прислівник*.

Повнозначні слова – слова, які мають лексичне значення і виконують номінативну функцію, тобто називають предмети та ознаки або вказують на них, і здатні виконувати роль членів речення. Серед повнозначних слів розрізняють шість частин мови: іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники. Антонім – *Службові слова*. Те саме, що *Самостійні слова*.

Повторюваний (багатомісний) сполучник – сполучник, який уживається два і більше разів при кожній предикативній частині або кожному членові речення, поєднуючи їх в одне складне або просте речення. Напр.: *Зникає кін... Тремтять вуалі... Кудись лечу – все далі й далі, Ще мить, і вже – ні колонад, Ні струн, ні бронзи, ні естрад* (Микола Філянський).

Позастанове дієслово – дієслово, яке не має категорії стану. Позастанові дієслова виділяють за теорією категорії стану В. Виноградова. До них зараховують всі неперехідні дієслова без *-ся* (*молодіти, зітхнути, зеленіти*), неперехідні безособові дієслова (*світає, темніє*), а також частину зворотних дієслів (див. *Зворотне дієслово*). За сучасною теорією категорії стану (О. Бондарка, І. Милославського) категорія стану охоплює всі дієслова. Див. також *Категорія стану*.

Порівняльний сполучник – див. *Підрядний сполучник*.

Порівняльно-історична грамати́ка – різновид граматики як науки, що вивчає формування граматичної будови споріднених мов. Див. також *Грамати́ка*.

Порівняльно-уподібнювальний прислівник – означальний прислівник, який вказує на порівняння. Напр.: *по-дитячому посміхатися, витися ластівкою, бігти стрілою*.

Порядковий прикметник – відчислівниковий прикметник, який вказує на порядок предметів при лічбі. Напр.: *четверта вулиця, сьомий клас*. Порядкові прикметники уперше виділив В. Виноградов. У традиційній граматиці їх вважають порядковими числівниками. Див. *Порядковий числівник*.

Порядковий числівник – числівник, який означає порядок предметів при лічбі та відповідає на питання *котрий? котра? котре? котрі?* Напр.: *десятий клас, двадцять п'ята аудиторія, перше кохання, перші промені*. За граматичними ознаками порядкові числівники збігаються з прикметниками.

Посесивний прикметник – те саме, що *Присвійний прикметник*.

Постпозиційна части́на – частина, яка стоїть після того слова, до якого відноситься. Напр.: *Богун же трохи суворий і гульні не любив* (А. Кашенко). Див. також *Вільнопозиційна частина, Препоозиційна частина*.

Постпози́ція (від *лат. post* – за, після і *position* – положення) – розташування одного з двох мовних елементів (афіксів, слів тощо), пов'язаних між собою, після іншого. Напр.: *піднялися* (постфікс *-ся* займає місце після основи слова на відміну від діалектного *ся підняли*). Див. також *Препози́ція*.

Постфікс (від *лат. postfixum* – прикріплений після) – афікс, який стоїть після флексії. Напр.: *молюся, який-небудь, щось*.

Похідна части́на – див. *Вторинна частина*.

Похідний ві́гук – див. *Вторинний вигук*.

Похідний прийме́нник – див. *Вторинний при́менник*.

Похідний сполу́чник – див. *Вторинний сполучник*.

Пояснювально-уточнювальний сполу́чник – див. *Сполучник су-рядності-підрядності*.

Предикативний прислівник – прислівник, який вказує на стан природи, фізичний або психічний стан людини, потребу або відсутність і виконує роль головного члена односкладного безособового речення. Напр.: *Тихо усюди й біло, й морозно* (Марко Вовчок). Оскільки ці прислівники мають значення „стану особи чи природи” і виконують функцію предиката в односкладних реченнях, то частина граматистів (В. Виноградов, Л. Щерба, М. Жовтобрюх) надають їм статус окремої частини мови – слів категорії стану (станівника). Див. також *Слова категорії стану*.

Предикативні форми на -но, -то – невідмінювана форма дієслова, яка виконує роль головного члена в односкладному безособовому реченні. Те саме, що *Безособові дієслівні форми на -но, -то, Дієслівні форми на -но (-ено), -то, Форми на -но, -то*. Напр.: *Насипали край дороги Дві могили в житті. Нема кому запитати, За що їх убито* (Т. Шевченко); *У деяких державах Східної й частини Центральної Європи політико-правовий статус українців як національної меншини закріплено законодавчо* („Українці у світі”). За своєю семантикою та використанням форми на -но, -то становлять специфіку української мови, яка вирізняє її з-поміж інших слов'янських мов.

Предметний іменник – іменник, який позначає об'єкти, реалії, що піддаються обчисленню. Те саме, що *Дискретний іменник*. Напр.: *автобус, камінь, обручка*.

Предметність – категоріальне значення іменників як частини мови, яке узагальнює семантику істот і неістот.

Презенсна (від *лат. praesens – теперішній час*) дієслівна основа – те саме, що *Основа теперішнього часу*.

Препозиційна частка – частка, яка стоїть перед тим словом, до якого відноситься. *І тобі рости й не в'януть зроду, Квітують в поемах і віршах* (В. Симоненко). Див. також *Вільнопозиційна частка, Постпозиційна частка*.

Препозиціоналізація (від *лат. praepositionis – прийменник*) – вид конверсії, що полягає в переході слів з інших частин мови в прийменники. Напр.: *описати коло* (*коло* – іменник) – *коло брами* (*коло* – прийменник, синонім – *біля*).

Препозіція – розташування одного з двох мовних елементів (афіксів, слів), пов'язаних між собою, перед іншим; характеристика місця слова щодо інших слів у реченні. Див. також *Постпозиція*.

Префікс (від *лат. praefixus – приєднаний попереду*) – афікс, який стоїть перед коренем або іншим префіксом і служить для утворення нових слів або граматичних форм слова. Напр.: *без-зубий, воз-з-'єднання, без-під-ставно, анти-педагогічний; най-розумніший, с-фотографувати*.

Префіксальний спосіб творення – утворення нових слів або їхніх форм за допомогою префіксів.

Префіксація – те саме, що *Префіксальний спосіб творення*.

Префіксбід – коренева морфема, яка виконує функцію префікса і займає у слові його позицію. Напр.: *авіамодель, автошкола, агроколедж, аеродинаміка, віце-прем'єр, гідронасос, півмісяць, телемайстер*. Див. також *Афіксоїд, Суфіксоїд*.

Приєднувальний сполучник – див. *Сурядний сполучник*.

Прийменник – незмінна службова частина мови, яка вказує на підрядний зв'язок іменника (або його еквівалентів) з іншими словами в реченні або словосполученні. Напр.: *заховати під подушку, ваза з квітами, обходитися без смаженого*. Прийменник виконує роль члена речення лише в поєднанні з відмінковою формою іменника. Див. також *Допустовий прийменник, Об'єктний прийменник, Означальний прийменник, Прийменник способу дії, Причинний прийменник, Просторовий прийменник, Темпоральний прийменник, Умовний прийменник, Цільовий прийменник*.

Прийменник способу дії – прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає значення способу дії. Напр.: *танцювати з вогником, читати без помилок, працювати через силу, відпочивати разом з друзями, співати під гітару*. Див. також *Прийменник*.

Прикметник – самостійна повнозначна частина мови, яка має категоріальне значення непроцесуальної (статичної) ознаки і виражає його в синтаксично залежних словозмінних категоріях роду, числа й відмінка, у реченні виступає переважно означенням. Напр.: *вдалий день, вчорашня злива, синове чоло, зоряні ночі*.

Прикметниковий займенник – займенник, співвідносний із прикметником. Те саме, що *Атрибутивний займенник, Узагальнено-якісний займенник, Займенниковий прикметник*. Прикметникові займенники мають ознаки прикметників: указують на узагальнену ознаку предмета, мають залежні категорії роду, числа і відмінка, що виявляються у формах узгодження з пояснюваним іменником, у реченні виконують функцію означення, рідше – іменної частини складеного присудка. До них належать усі присвійні, вказівні (крім *стільки*), питально-відносні *який, чий, котрий*, означальні, заперечні *ніякий, нічий, нікотрий*, неозначені *деякий, який-небудь, будь-який, якийсь, чийсь, абичий, будь-чий* та под.

Присвійний займєнник – займенник, що вказує на належність предмета першій особі – *мій, наш*, другій особі – *твій, ваш*, третій особі однини – *його, її*, множини – *їх* (*їхній, їхня, їхнє, їхні*), будь-якій особі, яка виконує дію, – *свій*.

Присвійний прикмєтник – прикметник, що означає належність предмета особі (істоті). Присвійні прикметники відповідають на питання *чий? чия? чие? чий?* Напр.: *братів зошит, сестрина сукня, вовків хвіст, Маріїне перо, Миколин портфель, Шевченкова кімната*.

Присвійно-відносний прикмєтник – прикметник, що поєднує в собі значення відносних і присвійних прикметників. Напр.: *богатырський* (присвійний) *меч* і *богатырський* (відносний) *епос, лисяча* (присвійний) *нора* і *лисяче* (відносний) *хутро*. Присвійно-відносні прикметники від назв людей утворюються за допомогою суфіксів *-ськ-/-цьк-* (*офіцерський, козацький, візницький, батьківський*), *-ач-/-яч-* (*дівчачий, дитячий, хлоп'ячий*), від назв тварин – за допомогою суфіксів *-ач-/-яч-, -ин-, -їн-, -ов-, -ев-* (*мишачий, воронячий, телячий, горобиний, солов'їний, воловий, тюленевий*). Зрідка присвійно-відносні прикметники утворюються з допомогою словотворчої флексії *-ий/-ій* із чергуванням приголосного основи: *ворожий, отчий, парубочий, пастуший, чоловічий, вовчий, ведмежий, гадючий, вороній, орлій*.

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, яка має категоріальне значення непроцесуальної ознаки дії, іншої непроцесуальної ознаки (якості), зрідка ознаки предмета і виконує типову синтаксичну функцію обставини, рідше – неузгодженого означення. Напр.: *працювати злагоджено, надзвичайно вдалих, дуже добре, кава по-віденськи*.

Прислівник мету – обставинний прислівник, який вказує на мету дії. Напр.: *напоказ, навмисно*.

Прислівник міру або ступеня вияву ознаки – те саме, що *Кількісно-означальний прислівник, Кількісний прислівник*.

Прислівник місця – обставинний прислівник, який вказує на місце дії або напрям руху предмета. Напр.: *близько, далеко, поряд, угорі, довкола, додому, здалека*.

Прислівник причіни – обставинний прислівник, який вказує на причину дії. Напр.: *згарячу, знічев'я, зопалу, спересердя, спросоння*.

Прислівник способу дії – означальний прислівник, який вказує на спосіб вияву дії або стану. Напр.: *читати вголос, сказати жартома, йти пішки*.

Прислівник часу – обставинний прислівник, який вказує на час дії чи стану. Напр.: *удень, увечері, вранці, завжди, щоднини, донині*.

Причіновий приймєтник – прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає значення причини. Напр.: *знесилився від клопотів, плакали з горя, запізнилися через негоду, переміг завдяки витривалості*.

Причіновий сполучник – див. *Підрядний сполучник*.

Проміналізація (від лат. *proponeo* – займенник) – вид конверсії, який полягає в переході слів з інших частин мови в займенники. Напр.: *Обійшов він цілий світ* (прикметник *цілий* уживається в значенні займенника *увесь*).

Пропріальний (від лат. *proprius* – власний) **іменник** – те саме, що *Власний іменник, Онім. Антонім – Загальний іменник*.

Проста граматична форма – граматична форма, у якій лексичне і граматичне значення передаються однією словоформою. Те саме, що *Синтетична граматична форма*. Напр.: *подруга – подруги – подрузі, читаю – прочитаю, тихий – тихіший*. Див. також *Граматична форма слова*.

Простий приймєтник – прийменник, який складається з одного кореня. Прості прийменники бувають первинними (*у, над, з, по, при, біля*) і вторинними (*вглиб двору, навколо хати, край берега*).

Простий (одномісний) сполучник – сполучник, який ні синхронно, ні діахронно не поділяється на складові частини. Напр.: *і(й), та, а, бо, чи, то*.

Простий числівник – числівник з однокореневою основою. Напр.: *один, сорок, нуль, мільярд, двоє, шестеро, кілька, багато, сьомий*.

Просторовий приймєтник – прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку виражає просторове значення. Напр.: *йти через ліс, відпочити під дубом, зупинитися коло воріт*. Див. також *Прийменник*.

Прямий відмінок – відмінок, що виражає незалежність слова (називний відмінок).

Р

Реальна модальність — семантика, яка виражає впевненість мовця в реальності повідомлення. Антонім — *Гіпотетична модальність*.

Речовинний іменник — іменник, що означає однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого і які можна лише виміряти, а не порахувати. Те саме, що *Недискретний іменник*. Див. також *Дискретний іменник*, *Предметний іменник*.

Рід — див. *Категорія роду*.

Рід дієслівної дії — те саме, що *Спосіб дієслівної дії*.

Родовий відмінок — 1) грамема категорії відмінка іменників, що в типовому вияві виражає різновиди означальних відношень і входить до парадигми однини і множини з диференційованою сукупністю відмінкових закінчень: одн. *хати, яблуні, велета, краю, батька, села, поля, знання, любові, миті, матері, курчати, теляти, імені*; мн. *хат, яблунь, велетів, країв, батьків, сіл, полів (піль), знань, митей, матерів, курчат, телят, імен*; 2) залежна від родового відмінка іменника й узгоджувана з ним грамема прикметника та інших слів прикметникового типу у функції означення, яка входить до парадигми однини та множини з відповідною сукупністю відмінкових закінчень: одн. *високого, давнього, високої, давньої*; мн. *високих, давніх*.

С

Самостійні слова — слова, які можуть бути самостійними членами речення (*земля, свіжий, шість, вона, співати, рясно*), виконувати номінативну функцію і вживатися в реченні як його компоненти з певним лексичним значенням. Антонім — *Службові слова*. Те саме, що *Повнозначні слова*.

Семантико-граматичне число — різновид загальної категорії числа дискретних іменників, які семантично пов'язані з поняттям кількості (*один — багато*), утворюють числовий ряд (*один — два — три*), мають і значення числа, і граматичну форму числа, тобто змінюються за числами, мають грамеми однини і множини. Напр.: *дерево — дерева, парта — парти, юнак — юнаки, народ — народи*. Антонім — *Грама-тичне число*.

Семантико-граматичний рід — різновид загальної категорії, родового значення іменників якого залежить від лексичного значення (стать, вік істот тощо), що зумовлює граматичну форму іменника. Напр.: *чоловік, цап, сестра, коза, лоша, дитинча*. Антонім — *Грама-тичний рід*.

Середній рід — 1) одна з граем несловозмінної (класифікаційної) морфологічної категорії роду іменника; 2) одна з граем словозмінної морфологічної категорії роду прикметників, займенників та деяких числівників, дієслівних форм, яка (грамема) дублює відповідне родово значення іменників. Іменники середнього роду характеризуються такими формальними ознаками у вихідній формі: флексіями *-o* (*озеро, дно, вікно*), *-e* (*плече, поле, море*), *-a* (*дівча, лоша, ведмежа*), *-я* (*знання, кохання, білчєня*). Прикметники (а також порядкові числівники, окремі займенники, дієприкметники) середнього роду мають закінчення *-e/-є, -eє/-eє: вродливе, синє, вродливеє, синєє; перше, третє, першеє, третєє; те, тєє; пожовтіле, пожовтілеє*. Дієслівні форми середнього роду минулого часу та умовного способу мають суфікс *-л-* і закінчення *-o*: *вразило, принесло б*. Див. також *Категорія роду*.

Сингулярів — те саме, що *Одиничний іменник*.

Синтаксична граматична форма — граматична форма, за допомогою якої

виражаються граматичні значення невідмінюваних іменників. Напр., значення роду й числа виявляються у формах синтаксичного узгодження залежних від іменника слів: *маленький кенгуру, молода УНР, своє кредо, двомісні купе*. Граматичне значення відмінка виражається за допомогою керування: *замовити таксі, виїхати з депо*. Синтаксичні форми деякі мовознавці вважають різновидом аналітичних граматичних форм. Див. також **Грамматична форма слова**.

Синтетична (від грец. *synthesis* — з'єднання) **граматична форма** — те саме, що **Проста граматична форма**. Див. також **Грамматична форма слова**.

Синхронічна (від грец. *synchronos* — одночасний) **граматика** — різновид граматики як науки, що вивчає граматичну будову мови на певному умовно виділеному часовому етапі. Те саме, що **Описова граматики**.

Синхронія — стан мови в певну добу, на одному часовому зрізі як предмет лінгвістичного дослідження. Див. також **Діахронія**.

Складена граматична форма — граматична форма, утворена поєднанням службового слова із самостійним. Те саме, що **Аналітична граматична форма**. Напр.: *будеш читати, найбільш влучно, виграти б*. Див. також **Грамматична форма слова**.

Складений прийменник — прийменник, який складається з двох і більше слів. Напр.: *у ході дискусії, праворуч від учителя, у випадку негоди, незважаючи на сніг*.

Складений сполучник — сполучник, який складається з двох і більше слів. Напр.: *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, задля того щоб, у міру того як, так щоб*.

Складений числівник — числівник, який становить сполучення двох і більше простих і складних числівників. Напр.: *сімсот тридцять, шість сотих, сім цілих і шість десятих, триста п'ятий*.

Складний прийменник — прийменник, який складається з кількох простих. Напр.: *понад, із-за, з-поміж, побіля, посеред*.

Складний сполучник — сполучник, який історично утворився зі злиття двох слів (сполучника, прийменника, займенни-

ка, прислівника, частки) в одне слово. Напр.: *або, проте, зате, ніби, неначе, якщо, щоб*.

Складний числівник — числівник, який утворений від двох числівникових основ і складається з кількох коренів. Напр.: *сімдесят, двісті, обидва, півторасти, кількадесят, вісімдесятий*.

Складноскорочене слово — те саме, що **Абревіатура**.

Слова категорії стану — клас невідмінюваних слів зі значенням непроцесуального стану у функції головного члена односкладних безособових речень. Напр.: *Тихо над річкою. Дітям радісно*. Те саме, що **Станівник**. Див. також **Предикативний прислівник**.

Слова-речення — слова чи стійкі словосполучення, що передають реакцію мовця на висловлювання співрозмовника. Слова-речення, подібно до інших речень, виконують комунікативну функцію, але, на відміну від речення як основної синтаксичної одиниці-конструкції, не членуються ні на головні, ні на другорядні члени речення. На цій підставі слова-речення отримали статус нечленованих речень. Внутрішня синтаксична нечленованість слів-речень зумовлена їхнім лексико-граматичним наповненням: їх виражають вигуки, звуконаслідувальні слова, частки та модальні слова, для яких синтаксична роль членів речення є нетиповою. Те саме, що **Еквіваленти речення**. Напр.: *Удзеркальце зиркнув і з несподіванки здригнув: — Ой-ой! Які погані свідки!* (М. Годованець); *— Та ти з нею досі не говорив??? — Ні!* (Микола Хвильовий); *Коли будеш, Євгене, уже старим, ...згадай оцей край, оцей струмок... — Добре...* (О. Гончар).

Словозміна — утворення граматичних форм слова, що вказують на його зв'язки з іншими словами в реченні. Див. також **Відмінювання, Дієвідмінювання, Парадигма, Формотворення, Форма слова**.

Словозмінна основа — те саме, що **Основа слова**.

Словозмінні граматичні категорії — граматичні категорії, які втілюються у словоформах того самого слова. До типових словозмінних категорій належить категорія відмінка. Див. також **Класифікаційні граматичні категорії**.

Словоскладання – спосіб словотворення дво- або кількакоре- невих похідних (юкстапозитів) шляхом поєднання окре- мих слів чи словоформ. Див також *Юкстапозит*.

Словотвір – 1) розділ мовознавства (традиційно – розділ гра- матики), що вивчає структуру і способи творення похідних слів; 2) система словотвірчих засобів і способів словотво- рення.

Словотвірна оснóва – частина слова, що співвідносить похідне слово з твірною базою і разом з формантом формує його словотвірну структуру. Те саме, що твірна основа. Напр.: *буквар, букварик*.

Словотвірне значення – узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотвірчого фор- манта. Напр.: похідні іменники *кущик, дубок, берізка, яблунька, дівчинка* виражають словотвірне значення „демі- нутивність”.

Словотвірчення – утворення нових (похідних) слів за певними мовними закономірностями.

Словотвірна частка – частка, за допомогою якої утворюється нове слово. Напр.: *будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -сь, аби-, де-, як-, чи-, що-, -би, -б, -же, -ж, ані-, ні-, не-, -бо, -но, -то, -от, -таки*. Представники комунікативного підходу до витлумачення функціонального статусу часток відно- сяють їх не до часток як службових слів, а до синтетичних морфем.

Словотвірчий афікс – афікс, за допомогою якого утворюється нове слово. Напр.: *доц-ик, козак-ува-ти, пра-мова*.

Словотвірчий засіб (формант [від лат. *formans (formantis)* – який створює, формує]) – словотвірчий елемент, за допомогою якого утворено похідне слово і який у поєднанні з твірною основою й закінченням (якщо слово змінне) виражає його словотвірне значення. До формантів належать ті семантичні, структурні, структурно-семантичні й інші елементи похідно- го слова, за допомогою яких воно утворилося і якими відрізняється від твірного. Це не лише суфікси, префікси, інтерфікси, закінчення, але й морфонологічні явища (чергу- вання звуків, усічення основи), складання основ, зміна

семантики, перехід слова з однієї частини мови до іншої, перенесення наголосу тощо.

Словоформа – граматична форма того самого слова, його гра- матичний різновид, який виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова і про- тиставляється їм за своїми граматичними значеннями. Напр., ряд словоформ слова *книга (книги, книзі і т. д.)* озна- чає той самий предмет, але кожна словоформа має тільки їй притаманні значення відмінка, роду, числа, виражені певними морфологічними засобами. Див. також *Форма, Па- радигма, Формотворення*.

Службове дієслово – дієслово, яке позбавлене лексичного зна- чення і виконує службову функцію, оскільки використо- вується для переведення іменних частин мови та їхніх екві- валентів у типову для дієслова присудкову позицію дво- складного речення або позицію співвідносного з присуд- ком головного члена односкладних речень. Те саме, що *Дієслівна зв'язка*. Напр.: *Восени Віталік буде студентом* (О. Гон- чар); *М'який ліризм становить особливу рису байок Глібова* (М. Рильський). *Колишній партизан являв собою цибатого чоловіка, дуже похмурого* (Ю. Яновський). Див. також *Зв'язка*.

Службові слова – несамотійні слова, що виражають різні се- мантико-синтаксичні відношення між словами, речення- ми і частинами речень, а також різні відтінки суб'єктивної модальності, не бувають самотійними членами речення. Антонім – *Самостійні слова*. Див. також *Неповнозначні сло- ва, Аналітичні синтаксичні морфем*.

Спільний рід – рід, властивий іменникам, які означають осіб чоловічої та жіночої статі і залежно від контексту мають значення або чоловічого, або жіночого роду. Напр.: *вереда, гуляка, заїка, непосида, базікало, білоручка, верховода, Валя, Саша, Коваленко, Нешпір*. Формальне розрізнення чолові- чого та жіночого роду забезпечується синтаксичними засо- бами: *старий волюцюга – стара волюцюга*. Див. також *Ка- тегорія роду*.

Сполучне слово – повнозначне слово, що приєднує підрядну частину речення до головної й одночасно виконує роль члена речення. Роль сполучних слів виконують відносні займенники (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*), займен-

никові прислівники (*як, коли, де, куди, звідки, чому*). Пор.: *І не питай, що* (сполучне слово) *буде далі* (Д. Павличко); *Настрій у нього був такий, що* (сполучник) *він хотів обняти весь світ* (О. Донченко).

Сполучник — службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення, частини складного речення й окремі речення. Напр.: *Ти знов прийшла, щоб кинуть на поталу весь світ думок і мрій моїх, щоб я завжди страждав по ідеалу і досягти його не міг* (Олександр Олесь); *Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський).

Сполучник мету — див. *Підрядний сполучник*.

Сполучник сурядності-підрядності — пояснювальний сполучник, що виражає відношення тотожності між двома позначеннями того самого явища. Напр.: *Відтак люди намагалися в цей день [четвер] обов'язково вмитись або скупатись, тобто очиститися від гріхів* (В. Скуратівський). До пояснювально-уточнювальних сполучників сурядності-підрядності належать такі: *зокрема, як-от, а саме, наприклад, отже, особливо, насамперед, надто*. Див. також *Пояснювально-уточнювальний сполучник*.

Спонукальний вигук — вигук, який виражає спонукування, наказ, розпорядження, заклик, заохочення до дії та інші форми волевиявлення мовця. Напр.: *гей! гилля! годі! нумо! цить! марш! тсс!* Те саме, що *Імперативний вигук*. Див. також *Вигук*.

Спонукальний спосіб дієслова — одна з грамем категорії способу, що виражає бажану дію, яка може відбутися лише тоді, коли на те є добра воля співрозмовника. За своєю семантикою спонукальний спосіб є поєднанням наказового та умовного способів. Напр.: *Насипав би ти, хлопче, зерна пташкам* (І. Шаповал). *Нехай би інший хто поклопотався, чи ж мало добрих людей на селі* (О. Довженко). Див. також *Категорія способу*.

Спосіб дієслова — див. *Категорія способу*.

Спосіб дієслівної дії — додаткова семантика, яку вносять у дієслова афікси разом з видовим значенням. Те саме, що *Рід дієслівної дії*.

Способова дієслівна форма — це дієвідмінювана дієслівна форма. До способових дієслівних форм належать форми актив-

ного й пасивного стану, дійсного, умовного й наказового способу доконаного й недоконаного виду, теперішнього, минулого, давноминулого й майбутнього часу. Див. також *Дієвідмінювана дієслівна форма, Фінітивна дієслівна форма*.

Стан дієслова — див. *Категорія стану*.

Станівнік — те саме, що *Слова категорії стану*. Див. також *Предикативний прислівник*.

Стверджувальна частка — частка, що підтверджує висловлену думку, стверджує наявність якогось факту чи явища або вказує на те, що мовець повністю згоден з повідомлюваним. Напр.: *Так! Осінь — творчий спокій довгожданий, а не безсилля, не журба, не тлінь* (М. Рильський). Див. також *Фразова частка*.

Структурні класи дієслів — те саме, що *Класи дієслів*.

Ступені порівняння — див. *Категорія ступенів порівняння*.

Субстантив (*лат. substantivum*) — те саме, що *Іменник*.

Субстантивіація (від *лат. substantivum — іменник*) — вид конверсії, який полягає в переході слів з інших частин в іменники. Напр.: *У цьому шаховому турнірі наші перемогли* (субстантивіація присвійного займенника *наші*).

Субстантивний займенник — те саме, що *Іменниковий займенник*.

Суб'єктивна модальність — необов'язкова ознака висловлювання, яка вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання. Засоби вираження суб'єктивної модальності: 1) специфічна група слів (їх називають по-різному: модальні прислівники чи модальні слова), словосполучення, речення: *ймовірно, напевно, правда; чого доброго, хіба що; ... (я так думаю)...*; 2) модальні частки: *так, ні, ну, ага, точно*; 3) вигуки (*ой! ох! ах! ну! ба!*), пор: *Та ба — він цього не розуміє!*; 4) інтонація (здивування, сумніву, впевненості, недовіри, протесту, іронії тощо); 5) порядок слів (заперечення, іронія), пор.: *Він прийде до тебе завтра — Прийде він до тебе завтра; Добра ти мені товаришка! — Ти мені добра товаришка*. Див. також *Об'єктивна модальність*.

Суперлатив (від *лат. superlatio — перебільшення*) — те саме, що *Найвищий ступінь порівняння*.

Суплетивізм (від *лат. suppletivus — такий, що доповнює*) — утворення граматичних форм того самого слова від різних ко-

ренів або основ. Напр.: *я – мене, великий – більший, брати – взяти*.

Суплетівна граматична форма – граматична форма, утворена від іншого кореня або основи. Суплетивними є форми ступенів порівняння прикметників і прислівників (*поганий – гірший, добре – краще*), відмінкові форми займенників (*ми – нас, він – йому*), форми числа іменників і займенників (*дитина – діти, я – ми*), дієслівні видові форми (*брати – взяти*). Деякі мовознавці вважають суплетивні форми різновидом простих (синтетичних) форм.

Сурядний сполучник – сполучник, що з'єднує між собою однорідні члени речення або частини складносурядного речення, указуючи на їхню відносну незалежність. За характером смислових зв'язків у реченні сурядні сполучники поділяються на: 1) єднальні (*і, й, та, ні... ні, ані... ані*), 2) зіставно-протиставні (*а, але, зате, однак, проте*), 3) розділові (*або, чи, чи... чи, то... то, не то... не то*); 4) градаційні (*не лише... але й, не тільки... а й, не так... як*); 5) приєднувальні (*а й, та й, ще й, також і*). Див. також **Підрядний сполучник**.

Суфікс (від лат. *suffixus* – прикріплений) – афікс, що розташований у слові після кореня або іншого суфікса перед закінченням, іншим суфіксом чи в самому кінці слова й виконує словотворчу або формотворчу функцію. Напр.: *весн-ян-ий, ліс-оч-ок*. Суфікси бувають словотворчі (*дерев'яний*) та формотворчі (*веселіший, принесла, підбивати*), матеріально виражені (*винесення*) і нульові (*викуп*), прості (*батьків*) і складні (*материнський*).

Суфіксальний спосіб творення – утворення нових слів або їхніх форм за допомогою суфіксів. Те саме, що **Суфіксація**.

Суфіксально-префіксальний спосіб творення – спосіб утворення нових слів шляхом одночасного приєднання суфікса і префікса. Див. також **Конфіксація**.

Суфіксація – те саме, що **Суфіксальний спосіб творення**.

Суфіксобід – коренева морфема, яка використовується у функції суфікса та займає у слові його позицію. Напр.: *кашовар, водовоз, криголам, риболов, природолюб, секундомір, хлібороб, всюдихід*. Див. також **Афіксобід, Префіксобід**.

П

Тверда група – 1) підтип відмінювання іменників у межах I та II відмін; до твердої групи належать іменники чоловічого й жіночого родів з основою на твердий приголосний, крім шиплячого (*Сава, зима, дуб, лук, Петро*), іменники середнього роду із закінченням *-о* (*ремесло, дерево, озеро*); більшість іменників чоловічого роду з чистою основою на [р]: *мир, сир, бір, столяр, ювіляр*, у тому числі іншомовні на *-ар, -яр, -ир, -ур* з постійним наголосом переважно на останньому складі основи: *гектар, базар, хабар, футляр, бригадир, командир, абажур, каламбур*; іменники звір, *комар, снігур*, однак вони в називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи (*звірі, комарі*); 2) підтип відмінювання прикметників з основою на твердий приголосний і закінченням *-ий, -а/-ая, -е/-еє* (*добрий, природний, добра, зелена, веселе, веселеє*).

Твірне слово – слово, від якого безпосередньо утворено похідне; матеріальна й семантична база формування похідних слів. Здебільшого твірне слово входить у структуру похідного не повністю, усікаються закінчення й кінцеві суфікси: *хата – хатний, приходить – прихід*. Пор. **Словотвірна основа**.

Тематичне (від грец. *theta* – те, що покладене в основу) **дієслово** – дієслово, утворене за допомогою суфікса *-ти*, приєднаного до кореня за допомогою тематичного голосного. Напр: *ходить, кохати, бігати*. Див. також **Атематичне дієслово**.

Темпоральний прийменник – те саме, що **Прийменник часу**.

Теоретична граматики – різновид граматики як науки, присвячений складним і нерозв'язаним проблемам граматичної науки та побудований на оригінальній концепції. Див. також **Граматики**.

Теперішній час дієслова – одна з грамем категорії часу, що виражає дію або стан, які здійснюються в момент мовлення про них. Мають тільки форми недоконаного виду, змінюються за особами та числами. Засобами вираження граматичного значення теперішнього часу виступають особові закінчення, напр.: *пиш-у, пиш-еш, пиш-е, пиш-емо, пиш-*

ете, пиш-уть. Див. також **Категорія часу, Давноминулий час дієслова, Минулий час дієслова, Майбутній час дієслова**.

Топонім (від грец. *topos* – місце, місцевість, країна і *опута* – ім'я, назва) – власна назва географічного об'єкта. Напр.: *Київ, Канада, Чорне море, Світязь, Хортиця*. Наявність різних видів географічних об'єктів зумовлює поділ топонімів на види: **Гідронім, Ойконім, Оронім** та ін.

Топоніміка – розділ ономастики, що вивчає топоніми, їхнє функціонування, походження, значення, структуру, ареал розповсюдження, розвиток і зміни в часі.

Топонімія – сукупність топонімів певної території.

Трансформаційна грамати́ка – різновид граматики як науки, у якій головну роль звертають на правила побудови складних конструкцій із простих. В основі правил трансформаційної граматики лежать синтаксичні відношення між лексемами. Див. також **Грамати́ка**.

У

Узагальнено-кількісний займенник – те саме, що **Числівниковий займенник, Кількісний займенник, Займенниковий числівник**.

Узагальнено-предметний займенник – те саме, що **Іменниковий займенник, Субстантивний займенник, Займенниковий іменник**.

Узагальнено-якісний займенник – те саме, що **Прикметниковий займенник, Атрибутивний займенник, Займенниковий прикметник**.

Умовний прийменник – прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку вказує на умову. Напр.: *зайду при нагоді, змокнемо у випадку дощу*. Див. також **Прийменник**.

Умовний сполучник – див. **Підрядний сполучник**.

Умовний спосіб дієслова – грамема, що означає не реальну, а тільки бажану або можливу за певних умов дію. Напр.: *Коли б знала, коли б знала, відкіль виглядати, То б найняла, заставила Стежку промітати* (Укр. нар. пісня). Те саме, що **Кон'юнктив**. Див. також **Категорія способу**.

Ф

Фазове дієслово — див. *Допоміжне дієслово*.

Фінітíвна дієслівна фóрма — те саме, що *Дієвідмінювана дієслівна форма, Способова дієслівна форма*.

Флéксія (від лат. *flexio* — згинання, перехід) — те саме, що *Закінчення*.

Фóрма (лат. *forma* — зовнішність, вигляд, устрій) слова — граматична видозміна слова, його морфологічний різновид (див. *Формотворення*), якому притаманний певний комплекс граматичних значень та їхніх формальних показників. Термін стосується як певного конкретного слова (див. *Словоформа*), так і класу однофункціональних граматичних форм різних слів.

Формáльна грама́тика — різновид граматики як науки, що вивчає граматичні форми та їх структуру. Див. також *Грамматика*.

Фóрми на -но, -то — те саме, що *Предикативні форми на -но, -то, Безособові дієслівні форми на -но (-ено), -то, Дієслівні форми на -но, -то*.

Формотвóрення — утворення граматичних форм слова.

Формотвóрча ча́стка — частка, за допомогою якої утворюється граматична форма слова. До формотворчих зараховують частки *хай, нехай, би, б*, за допомогою яких утворюються форми наказового та умовного способу дієслова: *хай переможе, нехай вивчить, посадив би, принесла б*.

Формотвóрчий а́фікс — афікс, за допомогою якого утворюється граматична форма слова і який є засобом вираження граматичного значення. Напр.: *з-робити, біл-иш-ий, зголодніл-ий*.

Фра́зова (від грец. *frasis* — спосіб вираження, зворот) **ча́стка** — частка, що надає словам, словосполученням і реченням різних семантичних, модальних та емоційно-експресивних відтінків. Фразові частки поділяють на три групи: 1) частки, що виражають смислові відтінки значень слів, словосполучень, речень (вказівні, означальні, кількісно-означальні, обмежувально-видільні), 2) частки, що вказують на

модальні та модально-вольові відтінки (власне-модальні, модально-вольові (або спонукальні), стверджувальні, заперечні, питальні), 3) частки, що виражають емоційну оцінку висловлювання або підсилюють виразність мовлення (окличні, підсилювальні). Див. також *Вказівна частка, Означальна частка, Кількісно-означальна частка, Обмежувально-видільна частка, Власне-модальна частка, Модально-вольова частка, Стверджувальна частка, Заперечна частка, Питальна частка, Оклична частка, Підсилювальна частка*.

Функціона́льна (від лат. *functio* — виконання, завершення) **грама́тика** — різновид граматики як науки, що вивчає функції граматичних одиниць. Див. також *Грамматика*.

Ц

Ці́льовій при́йме́нник — прийменник, який разом з іменником у непрямому відмінку вказує на мету. Напр.: *народила для життя, воював за правду, страждала ради дітей, боровся в ім'я народу*. Див. також *Прийменник*.

Ч

Час — див. *Категорія часу*.

Часовий сполучник — див. *Підрядний сполучник*.

Частіни мови — лексико-граматичні класи (групи) слів, об'єднаних за такими ознаками: 1) лексико-семантичними (спільним категоріальним значенням), 2) морфологічними (однаковими граматичними категоріями, формами зміни слів), 3) синтаксичними (спільною функцією слів у реченні й синтаксичною сполучуваністю з іншими словами у словосполученні й реченні).

Ча́стка — група незмінних службових слів, які надають реченням або членам речення додаткових значенневих відтінків, а також беруть участь у творенні окремих морфологічних форм слова. Див. також *Службові слова*.

Числі́вник — самостійна змінна частина мови, що позначає число, кількість предметів та порядок їх при лічбі. Напр.: *п'ять, шість підручників, сьомий клас*. Див. також *Власне кількісний числівник, Дробовий числівник, Збірний числівник, Кількісний числівник, Неозначено-кількісний числівник, Означено-кількісний числівник, Порядковий числівник*.

Числі́вниковий займе́нник — займенник, співвідносний з числівником. Те саме, що *Кількісний займенник. Узагальнено-кількісний займенник*. Числівникові займенники мають ознаки числівників: указують на неозначену кількість, не мають граматичних категорій роду й числа, керують іменником у називному і знахідному відмінках (та узгоджуються з ним в інших відмінках), виступають то в ролі підмета або додатка (самостійно чи у сполученні з іменником у називному і знахідному відмінках), то в ролі означення. До числівникових займенників належать вказівний *стільки*, питально-відносний *скільки* і неозначений *скільки-небудь* (*казна-скільки*).

Число́ — див. *Категорія числа*.

Чле́нний прикме́тник — те саме, що *Повний прикметник*. Див. також *Нечленний прикметник, Короткий прикметник*.

Чолові́чий рід — 1) одна з граем класифікаційної морфологічної категорії роду іменника; 2) одна з граем словозмі-

ної морфологічної категорії роду прикметників, займенників та деяких числівників, дієслівних форм, яка (грама) дублює відповідне родове значення іменників. Іменники чоловічого роду характеризуються такими формальними ознаками у вихідній формі: 1) нульовою флексією при основі на: а) твердий приголосний (*будинок, кіт, поділ*); б) кінцевий [й] (*край, настрій, обрій*); в) м'який приголосний (*ячмінь, свинець, лебідь*); 2) флексією *-о* (*соловейко, батько, Павло*); 3) флексією *-е* (*вовчище, комарище, кабанище*); 4) флексією *-а/-я* (*Микола, Ілля*). Прикметники та порядкові числівники чоловічого роду мають закінчення *-ий/-ій*: *вродливий, синій; четвертий, третій*. Кількісні числівники чоловічого роду мають різні закінчення: *один*-□ *товариш, дв-а зошити, півтор-а тижня*. Дієслівні форми чоловічого роду минулого часу та умовного способу мають здебільшого суфікс *-в-* і нульове закінчення: *вразив, приніс би*. Див. також *Категорія роду*.

Ш

Шкільна графіка – різновид граматики як науки, що подає основні граматичні відомості разом з орфографічними й пунктуаційними правилами. Див. також *Графіка*.

Я

Якісний прикметник – прикметник, що виражає якість, властивість предмета безвідносно до інших предметів із різним ступенем інтенсивності. Напр.: *синя волошка, широка річка, новий будинок, талановитий учень, зеленкуватий відтінок*. Якісні прикметники утворюють ступені порівняння.

Якісно-означальний прислівник – означальний прислівник, який указує на якісну ознаку дії або стану. Напр.: *поводитися спокійно, важко працювати, ставитися дбайливо*. Усі якісно-означальні прислівники утворюються від якісних прикметників за допомогою суфіксів *-о, -е* та утворюють ступені порівняння: *тихо – тихіше, найтихіше, добре – краще, найкраще*.

- Абревіатура – 7
 Абревіація – 7
 Абсолютний час дієслова – 7
 Абстрактні іменники – 7
 Адвербіалізація – 8
 Ад'єктивіація – 8
 Активна валентність – 8
 Активний дієприкметник – 8
 Активний стан дієслова – 8
 Акузатів – 8
 Аломорф – 8
 Аналітична граматична форма – 9
 Аналітичні прикметники – 9
 Аналітично-синтетична граматична форма – 9
 Анафоричні займенники – 9
 Антропонім – 9
 Антропоніміка – 9
 Антропонімія – 9
 Апелятив – 9
 Апелятивний – 9
 Апелятивний іменник – 10
 Апелятивіація – 10
 Аспект – 10
 Аспектологія – 10
 Атематичне дієслово – 10
 Атрибутивний займенник – 10
 Афіксобід – 10
- Бажальний спосіб дієслова – 11
 Безафіксне словотворення – 11
 Безвідносний час дієслова – 11
 Безособове дієслово – 11
 Безособові дієслівні форми на *-но, -то* – 11
 Будова слова – 11
- Валентність – 12
 Валентність дієслова – 12
 Вербалізація – 12
 Вербобід – 12
 Вербобідна дієслівна форма – 12
 Вігук – 12
 Вид дієслова – 12
- Видова пара – 13
 Вищий ступінь порівняння – 13
 Відміна іменників – 13
 Відмінкове закінчення – 13
 Відмінок – 13
 Відмінювання – 13
 Відносний займенник – 13
 Відносний прикметник – 13
 Відносний час дієслова – 13
 Відносно-якісний прикметник – 14
 Вільнопозиційна частка – 14
 Вказівна частка – 14
 Вказівний займенник – 14
 Власна назва – 14
 Власне-кількісний числівник – 14
 Власне-модальна частка – 14
 Власний іменник – 14
 Вокатів – 15
 Вторинна частка – 15
 Вторинний вігук – 15
 Вторинний прийменник – 15
 Вторинний сполучник – 15
- Генеративна графіка – 16
 Генетів – 16
 Гідронім – 16
 Гідроніміка – 16
 Гідронімія – 16
 Гіпотетична модальність – 16
 Гіпотактичний сполучник – 16
 Градаційний сполучник – 16
 Графіка – 16
 Граматична будова мови – 17
 Граматична категорія – 17
 Граматична форма слова – 17
 Граматичне значення – 17
 Граматичне число – 17
 Граматичний рід – 18
 Грамема – 18
- Давальний відмінок – 19
 Давноминулий час дієслова – 19
 Датів – 19
 Двовидове дієслово – 19

Двоїна – 19
 Дейксис – 19
 Дейктивна частина – 19
 Дейктивний займенник – 19
 Деафіксація – 20
 Деонімізація – 20
 Дискретний іменник – 20
 Діахронічна грамати́ка – 20
 Діахронія – 20
 Дієвідміна – 20
 Дієвідмінювана дієслівна форма – 20
 Дієвідмінювання – 20
 Дієприкметник – 20
 Дієприкметниковий зворот – 20
 Дієприслівник – 21
 Дієприслівник недоконаного ві-
 ду – 21
 Дієприслівник доконаного віду – 21
 Дієприслівниковий зворот – 21
 Дієслівна зв'язка – 21
 Дієслівний словозмінний клас – 21
 Дієслівні форми на -но (-ено), -то
 – 21
 Дієслова неповної особової пара-
 дігми – 21
 Дієслово – 21
 Дійсний спосіб дієслова – 22
 Доконаний вид дієслова – 22
 Допоміжне дієслово – 22
 Допустовий прийменник – 22
 Допустовий сполучник – 23
 Дробовий числівник – 23
 Еквіваленти речення – 23
 Емоційний вигук – 23
 Етикетний вигук – 23
 Єднальний сполучник – 24
 Жіночий рід – 24
 Загальний іменник – 25
 Займенник – 25
 Займенниковий іменник – 25
 Займенниковий прикметник – 25
 Займенниковий прислівник – 25
 Закінчення – 25
 Заперечний займенник – 25
 Заперечна частина – 25
 Збірний іменник – 26
 Збірний числівник – 26
 Звичайний ступінь порівняння –
 26
 Зворотне дієслово – 26
 Зворотний займенник – 27
 Зворотний (зворотно-середній)
 стан дієслова – 27
 Звуконаслідувальні слова – 27
 Зв'язка – 27
 Зіставна грамати́ка – 28
 Зіставно-протиставний сполучник –
 28
 Знахідний відмінок – 28
 Зоонім – 28
 Зооніміка – 28
 Зрощення – 28
 З'ясувальний сполучник – 28
 Іменник – 29
 Іменниковий займенник – 29
 Іменні частини мови – 29
 Імператив – 29
 Імперативний вигук – 29
 Імперфективізація – 29
 Імперфективна видова пара – 29
 Ім'я – 29
 Індикатив – 30
 Інструменталь – 30
 Інтер'єктив – 30
 Інтер'єктивізація – 30
 Інфінітив – 30
 Інфінітивна дієслівна основа – 30
 Історична грамати́ка – 30
 Істога – 30
 Категоріальне (категорійне) зна-
 чення – 31
 Категорія віду – 31

Категорія відмінка – 31
 Категорія істот/неістот – 31
 Категорія особи – 32
 Категорія перехідності/непере-
 хідності – 32
 Категорія роду – 32
 Категорія способу – 32
 Категорія стану (за В. Виноградо-
 вим) – 32
 Категорія стану (за О. Боднарком,
 І. Милославським) – 33
 Категорія ступенів порівняння –
 33
 Категорія темпоральності – 33
 Категорія транзитивності/нетран-
 зитивності – 33
 Категорія часу – 33
 Категорія числа – 33
 Кількісний займенник – 34
 Кількісний прислівник – 34
 Кількісний числівник – 34
 Кількісно-означальна частина – 34
 Кількісно-означальний прислівник
 – 34
 Класи дієслів – 34
 Класи слів – 34
 Класифікаційні граматичні кате-
 горії – 34
 Клічний відмінок – 34
 Компаратив – 35
 Композит – 35
 Конверсія – 35
 Конкретні іменники – 35
 Конфікс – 35
 Конфіксація – 36
 Кон'юнктив – 36
 Кон'юнкціоналізація – 36
 Корінь – 36
 Короткий прикметник – 36
 Лексико-граматична категорія (роз-
 ряд) слів – 37
 Лексико-граматичний рід – 37
 Лексико-семантична група (ЛСГ) –
 37
 Лексико-семантичний спосіб тво-
 рення слів – 37
 Лексико-синтаксичний спосіб тво-
 рення слів – 37
 Лексичне значення – 37
 Локатив – 37
 Майбутній час дієслів – 38
 Минулий час дієслова – 38
 Місцевий відмінок – 38
 Мішана група – 38
 Множина – 39
 Множинний іменник – 39
 Модальник – 39
 Модальне дієслово – 39
 Модальний прислівник – 39
 Модальні слова – 39
 Модальність – 39
 Модально-вольова частина – 39
 Морф – 40
 Морфема – 40
 Морфеміка – 40
 Морфологізований прикметник –
 40
 Морфологічна категорія – 40
 Морфологічна парадигма – 40
 Морфологічні класи дієслів – 40
 Морфологічні одиниці – 40
 Морфологічні способи творення
 слів – 41
 Морфологія – 41
 Морфолого-синтаксичний спосіб
 творення слів – 41
 М'яка група – 41
 Називний відмінок – 42
 Найвищий ступінь порівняння –
 42
 Наказовий спосіб дієслова – 42
 Наслідковий сполучник – 42
 Невербодна дієслівна форма – 42
 Невідмінюваний іменник – 42
 Недискретний іменник – 43
 Недоконаний вид дієслова – 43

Недівідмінювана дієслівна форма – 43	Однінний іменник – 47
Незайменниковий прислівник – 43	Одновидові дієслова – 47
Незмінні слова – 43	Означальний займенник – 47
Неістота – 43	Означальний прийменник – 48
Неморфологізований прикметник – 43	Означальний прислівник – 48
Несловозмінні граматичні категорії – 43	Означено-кількісний числівник – 48
Неозначена форма дієслова – 43	Ойкбнім – 48
Неозначений займенник – 43	Оказіоналізм – 48
Неозначено-кількісний числівник – 44	Оклічна частка – 48
Неособова форма дієслова – 44	Онім – 48
Непарні дієслова одного виду – 44	Онїмізація – 48
Неперехідне дієслово – 44	Ономастика – 49
Неповна морфологічна парадігма – 44	Ономастикбн – 49
Неповнозначне слово – 44	Ономатопея – 49
Неповнозначний прислівник – 44	Описова грамати́ка – 49
Непохідна частка – 45	Орбнім – 49
Непохідний вігук – 45	Орудний відмінок – 49
Непохідний прийменник – 45	Осно́ва слова – 49
Непохідний сполучник – 45	Осно́ви дієслова – 49
Непрямий відмінок – 45	Осно́ва інфіні́туса – 50
Нефіні́твна дієслівна форма – 45	Осно́ва тепе́ришнього ча́су – 50
Нечленний прикметник – 45	Осо́ба – 50
Номіна́тів – 45	Осо́бове дієслово – 50
Нормативна грамати́ка – 45	Осо́бовий займе́нник – 50
Нульова морфологічна парадігма – 45	Осо́бові закінчення дієслова – 50
Нульове закінчення – 45	Па́рний (двоми́сний) сполу́чник – 51
Нумералізація – 45	Паратакту́чний сполу́чник – 51
	Парновидове́ дієслово – 51
	Партикуля́ція – 51
Об'єкту́вна мода́льність – 46	Пасі́вний дієприкме́тник – 51
Об'єкту́ний приyméнник – 46	Пасі́вний стан дієслова – 51
Обмежувально-видільна частка – 46	Патрб́нім – 51
Обста́винний прислі́вник – 46	Перві́нна ча́стка – 51
Одині́чний (одноми́сний) сполу́чник – 46	Перві́нний вігук – 52
Одині́чний іме́нник – 47	Перві́нний приyméнник – 52
Однина́ – 47	Перві́нний сполу́чник – 52
	Передмину́лий час дієслова – 52
	Пере́хідне дієслово – 52
	Пере́хідність/непере́хідність дієслів – 52

Перфекти́вація – 52	Префікса́ція – 56
Перфекту́вна видова́ пара – 52	Префіксо́їд – 57
Пита́льна ча́стка – 52	Приє́днувальний сполу́чник – 57
Пита́льний займе́нник – 53	Приyméнник – 57
Підря́дний сполу́чник – 53	Приyméнник спо́сому ді́ – 57
Підо́слювальна ча́стка – 53	Прикме́тник – 57
Плюсквамперфе́кт – 53	Прикметникови́й займе́нник – 57
Повна морфологі́чна параді́гма слова – 53	Присві́йний займе́нник – 58
Повний прикме́тник – 53	Присві́йний прикме́тник – 58
Повнозна́чний прислі́вник – 54	Присві́йно-вїдно́сний прикме́тник – 58
Повнозна́чні слова – 54	Прислі́вник – 58
Повтб́рюваний (багатоми́сний) сполу́чник – 54	Прислі́вник мету́ – 58
Позаста́нове дієслово – 54	Прислі́вник міру́ або ступе́ня вїяву озна́ки – 58
Порівня́льний сполу́чник – 54	Прислі́вник місця – 58
Порівня́льно-їсторична грамати́ка – 54	Прислі́вник причї́ни – 58
Порівня́льно-уподї́бнувальний прислі́вник – 54	Прислі́вник спо́сому ді́ – 59
Поря́дковий прикме́тник – 55	Прислі́вник ча́су – 59
Поря́дковий числі́вник – 55	Причи́новий приyméнник – 59
Посесі́вний прикме́тник – 55	Причи́новий сполу́чник – 59
Постпози́ційна ча́стка – 55	Проно́міналіза́ція – 59
Постпози́ція – 55	Пропріа́льний – 59
Пб́стфікс – 55	Проста́ грамату́чна форма – 59
Похідна́ ча́стка – 55	Прості́й приyméнник – 59
Похідний вігук – 55	Прості́й (одноми́сний) сполу́чник – 59
Похідний приyméнник – 55	Прості́й числі́вник – 59
Похідний сполу́чник – 55	Просторо́вий приyméнник – 59
По́яснювальна-уто́чнувальний сполу́чник – 55	Прямі́й відмінок – 59
Пре́дикату́вний прислі́вник – 55	Реа́льна мода́льність – 60
Пре́дикату́вні форми на -но, -то – 56	Речови́нний іме́нник – 60
Пре́дме́тний іме́нник – 56	Рїд – 60
Пре́дме́тність – 56	Рїд дієслівно́ї ді́ – 60
Пре́зента дієслівна осно́ва – 56	Родови́й відмінок – 60
Пре́позиційна ча́стка – 56	Самості́йні слова – 61
Пре́позиціоналіза́ція – 56	Сема́нтико-грамату́чне число – 61
Пре́пози́ція – 56	Сема́нтико-грамату́чний рїд – 61
Пре́фікс – 56	Сере́дний рїд – 61
Пре́фікса́льний спо́сіб твб́рення – 56	Сингуля́тів – 61
	Синтаксі́чна грамату́чна форма – 61
	Синте́тична грамату́чна форма – 62

Алфавітний покажчик термінів

Синхронічна грамати́ка – 62
 Синхронія – 62
 Скла́дена грама́тична фо́рма – 62
 Скла́дений прийме́нник – 62
 Скла́дений сполу́чник – 62
 Скла́дений числі́вник – 62
 Скла́дний при́ймєнник – 62
 Скла́дний сполу́чник – 62
 Складні́й числі́вник – 63
 Складноскороче́не сло́во – 63
 Слова́ катего́рії ста́ну – 63
 Слова́-ре́чення – 63
 Словозмі́на – 63
 Словозмíнна осно́ва – 63
 Словозмíнні грама́тичні катего́рії – 63
 Словоскла́діння – 64
 Словотві́р – 64
 Словотві́рна осно́ва – 64
 Словотві́рне значе́ння – 64
 Словотво́рення – 64
 Словотво́рча ча́стка – 64
 Словотво́рчий а́фікс – 64
 Словотво́рчий за́сіб – 64
 Словофо́рма – 65
 Службо́ве дієсло́во – 65
 Службо́ві слова́ – 65
 Спі́льний рід – 65
 Сполу́чне сло́во – 65
 Сполу́чник – 66
 Сполу́чник меті́ – 66
 Сполу́чник суря́дності-підря́дності – 66
 Спонука́льний ві́гук – 66
 Спонука́льний спо́сіб дієсло́ва – 66
 Спо́сіб дієсло́ва – 66
 Спо́сіб дієслі́вної ді́ї – 66
 Спосо́бова дієслі́вна фо́рма – 66
 Стан дієсло́ва – 67
 Стані́вник – 67
 Стве́рджува́льна ча́стка – 67
 Структу́рні кла́си дієслі́в – 67
 Сту́пені порі́вняння – 67
 Субста́нтів – 67
 Субста́нтивіа́ція – 67
 Субста́нті́вний займе́нник – 67
 Суб'є́ктивна мода́льність – 67
 Супе́рлати́в – 67
 Супле́тиві́зм – 67
 Супле́тивна грама́тична фо́рма – 68
 Су́рядний сполу́чник – 68
 Суфі́кс – 68
 Суфі́ксальний спо́сіб тво́рення – 68
 Суфі́ксально-префі́ксальний спо́сіб тво́рення – 68
 Суфі́кса́ція – 68
 Суфі́ксо́їд – 68
 Тверда́ група – 69
 Тві́рне сло́во – 69
 Темати́чне дієсло́во – 69
 Темпора́льний при́ймєнник – 69
 Теоре́тична грама́тика – 69
 Тепе́рішній час дієсло́ва – 69
 Топо́нім – 70
 Топо́німі́ка – 70
 Топо́німія – 70
 Трансфо́рмаці́йна грама́тика – 70
 Узага́льнено-кі́лькісний займе́нник – 71
 Узага́льнено-предме́тний займе́нник – 71
 Узага́льнено-які́сний займе́нник – 71
 Умо́вний при́ймєнник – 71
 Умо́вний сполу́чник – 71
 Умо́вний спо́сіб дієсло́ва – 71
 Фа́зове дієсло́во – 72
 Фіні́тивна дієслі́вна фо́рма – 72
 Фле́ксія – 72
 Фо́рма сло́ва – 72
 Форма́льна грама́тика – 72
 Фо́рми на -но, -то – 72
 Формотво́рення – 72
 Формотво́рча ча́стка – 72
 Формотво́рчий а́фікс – 72

Алфавітний покажчик термінів

Фра́зова ча́стка – 72
 Функціо́нальна грама́тика – 73
 Ці́льовий при́ймєнник – 73
 Час – 74
 Часови́й сполу́чник – 74
 Ча́стїни мо́ви – 74
 Ча́стка – 74
 Числі́вник – 74
 Числі́вниковий займе́нник – 74
 Число́ – 74
 Чле́нний при́кмєтник – 74
 Чолові́чий рід – 74
 Шкі́льна грама́тика – 76
 Які́сний при́кмєтник – 76
 Які́сно-означа́льний прислі́вник – 76

Довідкове видання

Ципердюк Оксана Дмитрівна

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

МОРФОЛОГІЯ

Термінологічний словник

Дизайн обкладинки *Оксани Мицицей*
Комп'ютерна верстка *Ярослави Король*
Коректура *авторська*

Підписано до друку 13.09.2010. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 4,88.
Тираж 200 прим. Зам. 2020.

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.

